

GARİB'İN YÛSUF U ZÜLEYHÂ'SI

Burcu KARAKAYA*

ÖZ: Konusunu kutsal kitaplardan, tefsirlerden ve bazı rivayetlerden alan mesneviler içerisinde Yûsuf u Züleyhâ'ların önemli bir yeri vardır. Edebiyatımızda bu mesnevilerin bilhassa Kur'an-ı Kerim'de "ahsenü'l-kasas" olarak adlandırılan Yûsuf kıssası esas alınarak bir hayli örneği verilmiştir. Bu konuyu işleyen eserlerden Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılanlar arasında Şeyyâd Hamza, Süle Fakih ve Erzurumlu Darîr'in Yûsuf u Züleyhâ'ları bilinmektedir. Makalemize konu olan Garîb'in Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi de aynı dönemde kaleme alınmıştır.

Bu makalede Arap, Fars ve Türk edebiyatında manzum ve mensur olarak ele alınmış Yûsuf u Züleyhâ hikâyelerinden kısaca bahsedildikten sonra Garîb'in Yûsuf u Züleyhâ mesnevisinin tanıtılması amaçlanmıştır. Kim olduğu hakkında hiçbir bilgimiz bulunmayan Garîb'in, XIV. yüzyılda kaleme aldığı düşünüşümüz bu eseri, günümüze değin yapılan çalışmalarda ya elde nüshası bulunmayan bir mesnevi olarak takdim edilmiş ya da başka şairlere mal edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mesnevi, Eski Anadolu Türkçesi, Garîb, Yûsuf u Züleyhâ.

Yusuf u Zuleyha of Garib

ABSTRACT: Yusuf u Zuleyha's bare a great importance among the masnavis of which topics are based on holly books, commentaries and some rumors. In our literature, a great deal of works have been written based on these mathnawis, especially called "ahsenü'l-kasas" in Quran. Of these works, written in the period of Old Anatolian Turkish, focusing on this topic, the Yusuf u Zuleyha of Şeyyad Hamza, Süle Fakih and Darir of Erzurum are known. The Yusuf u Zuleyha of Garib which is the basis of our paper was written during the same period.

In this study, we have aimed to introduce Yusuf u Zuleyha mathnawi of Garib after having shortly mentioned the Yusuf u Zuleyha stories which have been written as poem and prose in Arabic, Persian and Turkish literature. This work of Garib, about whom we know nothing at

* Ahi Evran Üni. Sos. Bil. Ens. krkyburcu@gmail.com

all, thought that written by him in the XIV century, was presented either as a mathnawi with no copy in possession or as a work of other poets in the studies ever done.

Key Words: Mathnawi, Old Anatolian Turkish, Garib, Yusuf u Zuleyha.

Giriş

En mühim kaynakları kutsal kitaplar olan Yûsuf Peygamber'in hikâyesi, gerek Doğu gerekse Batı edebiyatlarında kaleme alınan eserlere en fazla mevzu olmuş bir hikâyedir (Dolu 1952: 419). Hikâyeye, Tevrat'ta "Yaratılış Kitabı"nın 37. bölümü ve sonrasında (Kutsal Kitap 2009: 38-55), Zebur'da "Mezmurlar Kitabı"nın 105. bölümünde (Kutsal Kitap 2009: 636-637), İncil'de ise "Elçilerin İşleri" bölümünde (Kutsal Kitap 2009: 1157-1199) anlatılırken, Kur'an-ı Kerim'de 12. sure olan "Yûsuf Suresi"nde geçmektedir (Kur'an-ı Kerim 2009: 234-247). Bu dinî kaynakların yanında söz konusu hikâyeyi konu edinmiş her bir eserin, özeli bağlamında şifahî ve edebî birtakım kaynaklarının olduğu/olabileceği de malumdur.

Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında büyük ölçüde Kur'an-ı Kerim'den istifade ederek eserlerini meydana getiren edipler güzellik tasvir ve tasavvurdaki tekdüzeliği kıramamışlarsa bile vak'alara ait ayrıntılarda farklarını ortaya koyabilmiş, şüphesiz ki bazıları da şaheserler vücuda getirebilmişlerdir. "Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da sadece dinî, felsefî ve ahlâkî bir mev'ıza mahiyetinde olan bu hikâyeye, edebiyat sahasına geçtikten sonra, bedi'î bir aşk ve sevda hikâyesi olmuştur." (Dolu 1952: 420).

Arap Edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ Hikâyesi

Arap edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ hikâyesi umumiyetle mensur olarak işlenmekle birlikte bu mensur eserlerin arasına manzum parçaların dâhil edildiğine de tesadüf olunmaktadır (Dolu 1953: 97). Bu eserlerin büyük bir çoğunluğu ise Yûsuf suresi tefsiri, tefsir denemesi veyahut tefsirlere yapılmış hâşiye mahiyetindedir (Muş 2000: 42). Arap edebiyatında hikâyenin ilk örneğini Gazâlî (ö. H. 505 / M. 1111) *Bahrü'l-Mahabba* adlı eseriyle vermiştir. Bu konudaki ikinci eser ise *Zehrü'l-Anik fî Kıssa-i Yûsuf-ı Sıddîk* adlı eseriyle İbnü'l-Cevzî Abdu'r-rahman b. Ali b. Muhammed Ebu'l-Ferec Cemâlü'd-dîn'e (H. 510 / M. 1116-H. 596 / M. 1200) ait olan Yûsuf suresi tefsiridir. Bir diğer eser, Ebu Hafs Sirâcü'd-dîn b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî el-Avsî el-Mâlikî el-Müzekkir'in M. 1284 yılında yazmış olduğu *Zehrü'l-Kimâm fî Kıssati Yûsuf Aleyhi's-selâtü ve's-Selâm* adlı eserdir (Dolu 1953: 97-98; Şanlı 2010: 1331-1332). Bu eser Celâl-zâde Mustafa Çelebi tarafından Türkçeye de tercüme edilmiştir (Furat 1997: 443).

Yine Arap edebiyatında bu hususta Tacü'd-dîn Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed Yezîd et-Tûsî'nin *Câmî'u Letâifi'l-Besâtîn* adlı bir eseri vardır. Altmış meclislik Yûsuf suresi tefsiri olan eser, Muhammed b. Muhammed Altıparmak tarafından Türkçeye de çevrilmiştir. Mollâ Mu'inî Cuveynî'nin *Ahsenü'l-Kasas* ve Alâu'd-dîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hazînu's-şihî el-Bağdâdî'nin *Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf* adlı eserleri de bu mahiyette eserlerdendir (Dolu 1953: 100).

Arap edebiyatında bu hikâyenin manzum bir örneği ise Türkiye kütüphanelerinde tespit edilebilen Şeyh İsmâîl Ebu Hadra et-Telebentî tarafından M. 1494'te yazılmış olan *El-Bedrü't-Temmâm fî Kıssati Seyyidina Yûsuf Aleyhi's-selâm* adlı eserle görülmektedir (Muş 2000: 42).

Fars Edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ Hikâyesi

Fars edebiyatında manzum ve mensur olmak üzere Yûsuf u Züleyhâ hikâyesini mevzu edinen birçok eser bulunmaktadır. Varlığından Firdevsî'ye ait olduğu ileri sürülen mesnevi sayesinde haberdar olunan bu konudaki ilk eserler, Ebu'l-Müeyyed Belhî ve Bahtiyârî Ahvâzî'ye ait olup her iki eser de bugün için mevcut değildir.

Hikâyenin mevcut ilk örneği ise Firdevsî'ye (ö. H. 411 / M. 1021) ait olduğu iddia edilen mesnevidir. Müellifinin kim olduğu hususunda ihtilaflar olan bu eser, Ethé'ye göre başka hiçbir İran şairinin kullanmadığı mütekârib bahrinin kullanılışı dolayısıyla Firdevsî'ye aittir (Dolu 1953: 111-120). Ritter'e göre “ eğer bu eser Firdevsî'nin ise, Firdevsî'nin birbirinden çok farklı iki üslûbu vardır veya şairinin, mesnevinin Firdevsî'ye isnad edilmesi için bir sahtekârlık yapmış olduğunu kabul etmek lâzımdır.” (Karahan 1994: 10).

Firdevsî'den sonra Sultan Sencer dönemi şairlerinden Şihâbu'd-dîn Am'ak Buhârî (ö. H. 542 / M. 1147), Rüknu'd-dîn Mes'ûd b. Muhammed İmâm-zâde (ö. H. 650 / M. 1227) ve Âzerî Tûsî (ö. H. 866 / M. 1461) de bu hikâyeyi kaleme alan mesnevi şairlerindendir (Dolu 1953: 125-128).

Fars edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ yazan şairlerden en önemlisi şüphesiz ki Mollâ Câmî (ö. H. 898 / M. 1492)'dir. M. 1483'te yazdığı *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi hem Batı hem de Türk edebiyatında geniş yankı bulmuş ve tercümeleri yapılmıştır. Türk edebiyatında Hamdullah Hamdî ve Abdurrahman Gubârî tarafından tanzir edilen eser, Karamanlı şairlerden Kâmî Mehmed ve Kayserili şairlerden Mehmed İzzet Paşa tarafından ise tercüme edilmiştir (Demir 2006: 28). Câmî'nin eserinin Türkiye kütüphanelerinde pek çok el yazması nüshası da bulunmaktadır.

Bu şairlerden başka Fars edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi yazan bazı şairlerin isimleri şöyledir: Havârî, Hâce Mes'ûd el-Kumnî, Muhammed Kâsım Hân Mevcî Bedahşânî, 'Ahdî Savacî, Mîr Me'sûm

Safevî Nâmî, Takîu'd-dîn Evhadî, Mahmud Big Sâlim Tebrîzî, Nâzım Haravî, Mîrzâ Muhammed b. Muhammed Şerîf el-Hasanî Kazvînî, Mollâ Şâh Muhammed b. Abd Muhammed, Muhammed İbrâhîm Halîlullâh, Salâhî, Lutf Alî Big Âzer, Mîrzâ Muhammed Sâdık Mûsâvî Nâmî İsfehânî, Mîrzâ Abdullâh b. Habîbullâh Şihâb Turşîzî, Şevket, Haşmet, Su'la-i İsfehânî, Nâzım Gülpeyagani, Cevherî Tebrîzî, Seyyid Safîr Ahmed Belgirâmî-oglu, Habîbî, Hâ'im Süleymân¹.

Fars edebiyatında hikâyenin ilk mensur örneği, Hâce Ebû İsmâîl Abdullâh b. Alî Mansûr Muhammed el-Ensârî Herâtî'ye ait olup *Enîsü'l-Mürîdîn ve Şemsü'l-Mecâlis* adını taşımaktadır. Yine Ebû Nasr Ahmed b. Ahmed b. Nasr el-Buhârî'nin *Enîsü'l-Mürîdîn ve Ravzatü'l-Muhibbîn* adlı kırk meclislik eseri, Mahmûd b. Muhammed b. İbrâhîm ve Mu'înü'd-dîn Muhammed Emîn b. Şerefü'd-dîn Hâcî Muhammed el-Ferâhî tarafından yazılan Yûsuf suresi tefsirleri de mensur Yûsuf u Züleyhâ hikâyele-rindedir (Dolu 1953: 165-168).

Türk Edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ Hikâyesi

Türk edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ hikâyesi daha ziyade manzum olarak işlenmiştir ve gerek yurt içindeki gerekse yurt dışındaki kütüphanelerde -şahsî kütüphaneleri de unutmamak gerekir- bu hikâyeyi mevzu edinen pek çok eser vardır.² Bu eserlerin birçoğunun müellifi belli iken, müellifi bilinmeyen Yûsuf u Züleyhâ olarak kütüphane kayıtlarına geç-enleri de azımsanmayacak sayıdadır. Varlığı şuarâ tezkileri, edebiyat tarih-leri vs. kaynaklarda kaydedilmekle birlikte kendisine ulaşılabilen Yûsuf u Züleyhâ'lar da mevcuttur. Bu türden müstakil olarak bulunan eserler yanında *hikâye*, *mev'ıza*, *tefsir* veyahut *kısas-ı enbiyâlar* içinde de bu hikâyeyi ele alan ve ayrı bir eser gibi değerlendirilebilme hüviyetine sa-hip bölümlere rastlanılmaktadır (Dolu 1952: 423).

Türk edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ kaleme alan şairleri -tespit edi-lebildiği kadarıyla- yüzyıllara göre şöyle sıralamak mümkündür:³

XIII. Yüzyıl: Ali⁴, Kırımlı Mahmûd⁵ ve Haliloğlu Ali⁶.

¹ Bu şairler ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hayyampur 1945; Dolu 1953: 151-164.

² Agâh Sırrı Levend manzum ve mensur yüze yakın, bizzat kendisinin işle-miş olduğu elliye aşkın Yûsuf u Züleyhâ hikâyesinin varlığından bahseder (Levend 1968: 172).

³ Bu şairler ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Dolu 1953: 175-298; Levend 1967: 98-99; Şentürk-Kartal 2006; Türkdogan 2008: 40-71.

⁴ Bu şair ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Akış 1993; Uygur 2003; Cin 2004; Cin 2010: 139-176.

XIII-XIV. Yüzyıl: Süle Fakih⁷.

XIV. Yüzyıl: Şeyyâd Hamza⁸, Erzurumlu Darîr⁹, Garîb¹⁰.

XIV-XV. Yüzyıl: Kırımlı Abdü'l-Mecîd¹¹.

XV. Yüzyıl: Ahmedî¹², Şeyhoğlu Mustafa¹³, Hamdullâh Hamdî¹⁴, Çâkerî Sinan¹⁵, Abdülvahhâb¹⁶, Hatâyî¹⁷, Dur Big¹⁸, Hâmidî¹⁹, Bihiştî Ahmed Sinan²⁰, Bekâî²¹.

⁵ Kırımlı Mahmûd'un eseri, Haliloğlu Ali tarafından tercüme edilmiştir. Şairin eserinin adı *Munisü'l-uşşâk* olup ilk varığı Prof. Dr. Abdülkadir Güreş'in şahsî kütüphanesinde bulunmaktadır (Şanlı 2010: 1332).

⁶ Bu şair ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Dolu 1952: 423-426; Ertaylan 1960; Deniz 1998; Köktürk 2007: 555-617.

⁷ Şairin adının tam olarak ne olduğu hususunda çeşitli görüşler vardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Tezcan 1994: 75-88; Mazıoğlu 1999: 169-176; Ünver 2001: 15-20. Bu şair ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hacıyeva 1991; Köktekin 1994; Köktekin 1996: 173-179.

⁸ Bu şair ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Dilçin 1946; Tekin 1981; Özçam 1993; Yıldız 2008; Taş 2008; Eminoğlu 2008; Korkmaz-Demirci 2008.

⁹ Bu şair ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Karahan 1994.

¹⁰ Bu makaleye konu olan *Yûsuf u Züleyhâ*'nın şairidir.

¹¹ Bu şairin eserinin herhangi bir nüshası tespit edilememiştir (Şentürk-Kartal 2006: 224-225).

¹² Bu şair ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Azamat 1988: 347-364; Kayık 2007; Çeri 2010.

¹³ Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev* mesnevisinde bu şairin *Kıssa-i Yûsuf* telif ettiği belirtilir (Levend 1967: 98; Solmaz 2007: 2).

¹⁴ Bu şair ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Levend 1968: 173-211; Kavcar 1968: 157-172; Onur 1982; Onur 1991; Öztürk 1999: 39-42; Öztürk 2001.

¹⁵ Bu şairin eserinin bir nüshası Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi'nde bulunup Milli Kütüphane Yazmalar veri tabanında da 06 Hk 2611'de kayıtlıdır.

¹⁶ Bu şairin eserinin bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı'nda bulunup H. 813'te kayıtlıdır (Karatay 1961: 100).

¹⁷ Bu şair ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Demir 2006.

¹⁸ A. Fıtrret'in, *Özbek Edebiyatı Nemûneleri* eserinde Dür Big'e izâfe ettiği bir *Yûsuf Züleyhâ* vardır. Eserin, bir diğer Çağatay sahası şairlerinden Hâmidî'nin *Kıssa-i Yûsuf* uyla olan benzerliği de dikkat çekmektedir (Dolu 1952: 434).

¹⁹ Halide C. Dolu, Çağatay sahası şairlerinden Hâmidî'nin *Kıssa-i Yûsuf* adlı

XVI. Yüzyıl: Kemâlpaşa-zâde²², Bursalı Celîlî²³, Likâî²⁴, Nimetullâh²⁵, Taşlıcalı Yahyâ²⁶, Karamanlı Kâmî Mehmed²⁷, Ziyâî Yûsuf Çelebi,²⁸ Manastırlı Kadı Sinan²⁹, Gubârî Abdurrahmân³⁰, Halîfe³¹, Şikârî³², Şerîfî³³, Manastırlı Celâl³⁴, Bağdadlı Zihnî Abdülcelil³⁵.

-
- eserinin Farsça mensur bir eserden M. 1469'da nazmen tercüme edildiğini belirterek, eserin Topkapı Sarayı Revan Köşkü Ktp. Nu. 832'de bulunan bir nüshasının tavsifini verir (Dolu 1952: 431-433). Aynı nüshadan hareketle Agâh Sırrı Levend ise eserin M. 1516'da yazıldığını ifade etmektedir. (Levend 1967: 99).
- ²⁰ Bu şairin eserinin herhangi bir nüshası tespit edilememiştir (Şentürk-Kartal 2006: 225).
- ²¹ Bu şairin eserinin herhangi bir nüshası tespit edilememiştir (Şentürk-Kartal 2006: 225).
- ²² Bu şair ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kavcar 1969: 227-249; Levend 1969: 251-281; Demirel 1979; İbn Kemal Ahmed b. Şemseddin Kemalpaşazade 1983; Kemal Paşa-zâde Şemseddin Ahmed b. Süleymân 2004.
- ²³ Agâh Sırrı Levend, bu şairin *Yûsuf u Züleyhâ*'sının külliyatı içinde olduğunu ve fotokopisinin kendisinde bulunduğunu belirtmektedir. (Levend 1967: 99). Şairin böyle bir mesnevisinin varlığı *Beyânî Tezkiresi*'nde de geçmektedir. Hüseyin Ayan, diğer kaynaklarda bu türden bir bilgi yer almadığı için söz konusu tezkirede yer alan bu bilginin istinsah hatası olduğunu düşünmektedir (Ayan 1983: 26; Kazan 2007: 476).
- ²⁴ Bu şairin eserinin herhangi bir nüshası tespit edilememiştir (Şentürk-Kartal 2006: 319).
- ²⁵ Bu şairin eserinin herhangi bir nüshası tespit edilememiştir (Şentürk-Kartal 2006: 319).
- ²⁶ Bu şair ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kocatürk 1944; Çavuşoğlu 1979.
- ²⁷ Mollâ Câmî'nin *Yûsuf u Züleyhâ*'sının tercümesi olan eserin herhangi bir nüshası tespit edilememiştir (Bursalı Mehmed Tahir C. II: 389; Şentürk-Kartal 2006: 319).
- ²⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*'nde bu şairin *Yûsuf u Züleyhâ*'sından iki beyti örnek gösterir (Bursalı Mehmed Tahir C. II: 293).
- ²⁹ Bu şairin eserinin herhangi bir nüshası tespit edilememiştir (Şentürk-Kartal 2006: 319).
- ³⁰ Bu şair ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ayan 2003; Ünlü 2005: 16-20; Aktaş 2006.
- ³¹ Bu şairin eserinin herhangi bir nüshası tespit edilememiştir (Şentürk-Kartal 2006: 319).
- ³² Bu şairin eserinin herhangi bir nüshası tespit edilememiştir (Şentürk-Kartal 2006: 319).

XVII. Yüzyıl: Bursalı Hevâî Mustafa³⁶, Halvetî³⁷, Rif'atî Abdülhay Çelebi³⁸.

XVIII. Yüzyıl: Hevâî Abdurrahmân³⁹, Köprülü-zâde Esad Paşa⁴⁰, Ahmed Mürşîdî⁴¹, Molla Hasan⁴², Kerküklü Mehmed Nevrûzî⁴³, Nurmuhammed Andelîb⁴⁴, Bilâl⁴⁵.

XIX. Yüzyıl: Mehmed İzzet Paşa⁴⁶, Ref'et⁴⁷, Süleyman Tevfik Bey (Özzorlu)⁴⁸.

³³ Bu şair ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kültürel 2001; Kültürel 2009: 424-437.

³⁴ Bu şair ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Aksoyak 2007: 7-16.

³⁵ Agâh Sırrı Levend'in Yûsuf u Züleyhâ yazan şairlerden biri olarak kaydettiği Bağdadlı Zihnî'nin (Levend 1967: 99) eserinin bir nüshası Günay Kut tarafından tespit edilmiştir. Zihnî tarafından M. 1598-99'da yazılan *Yûsuf u Züleyhâ*'nın British Museum'da bulunan bu nüshası, sondan eksik olup 155 varak, 16 satırdır. Eserin varlığı *Riyâzî Tezkiresi* ve *Keşfü'z-zünûn*'da da kayıtlıdır (Kut 2005: 63).

³⁶ Bursalı Mehmed Tahir, şairin *Vâmık u Azrâ*'sı ile birlikte *Yûsuf u Züleyhâ*'sı olduğundan da bahseder (Bursalı Mehmed Tahir C. II; 488).

³⁷ *Keşfü'z-zünûn*'da bu şairin Mollâ Câmî'nin *Yûsuf u Züleyhâ*'sını Türkçeye tercüme ettiği ifade edilmektedir (Dolu 1953: 296-297).

³⁸ Bursalı Mehmed Tahir, şairin *Leylâ vü Mecnûn*'u ile birlikte *Yûsuf u Züleyhâ*'sı olduğundan da bahseder (Bursalı Mehmed Tahir C. II: 184-185).

³⁹ Bursalı Mehmed Tahir, şairin *Vâmık u Azrâ*'sı ile birlikte *Yûsuf u Züleyhâ*'sı olduğundan da bahseder (Bursalı Mehmed Tahir C. II: 489).

⁴⁰ Bu şair ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Akış 2003.

⁴¹ Bu şair ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Doğan 2005; Diyarbakirli Ahmedî 2005; Yapıcı 2006; Diyarbakırlı Ahmedî 2009; Kadioğlu 2009: 104-115.

⁴² Agâh Sırrı Levend, şairin eserinin M. 1761'de yazıldığını belirterek bir nüshasının İstanbul Üniversitesi Ktp. Nu. 264'te bulunduğunu kaydeder (Levend 1967: 99). Eser halk ağzıyla kaleme alınmıştır (Dolu 1954: 297).

⁴³ Bu şair ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Uluhan 2007.

⁴⁴ Bu şair ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ayan 2007.

⁴⁵ Bu şair ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Göre 2009; Kuzubaş 2010; Turan-Çetin 2010: 197-206.

⁴⁶ Mollâ Câmî'nin *Yûsuf u Züleyhâ*'sını tercüme etmiş olan şairin Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Manzum, Nu. 1172'de kayıtlı olan eseri, tercümenin birinci cildidir ve içinde tercüme edilmemiş beyitler de vardır. Kütüphanenin kayıtlarında eserin ikinci cildine dair bir bilgi ise bulunmamaktadır (Şanlı 2010: 1335).

Edebiyatımızda manzum örnekleri sayısında olmasa bile mensur Yûsuf u Züleyhâlar da mevcuttur. Ekseriyeti tercüme olan bu eserler, müstakil hüviyete sahip olanları yanında evvelce ifade edildiği gibi çoklukla *hikâye*, *tefsir*, *mev'ize* ve *kıssa-ı enbiyâlar* içinde yer almakta ve ayrı bir eser gibi değerlendirilebilme vasfını taşımaktadır. “*Dinî ve ahlâkî mahiyette olan bu türden eserlerin hemen hepsine, Yûsuf hikâyesi, ya tam olarak veya bazı epizodları ile girmiştir.*” (Dolu 1952: 423).

Türk edebiyatında mensur olarak kaleme alınan Yûsuf u Züleyhâları -tespit edilebildiği kadarıyla- yüzyıllara göre şöyle sıralamak mümkündür:

XIV. Yüzyıl: Ahmed’in Eseri⁴⁹, Rabguzî’nin *Kıssa-i Yûsuf* u⁵⁰, Hamzavî’nin *Kıssa-i Yûsuf* u⁵¹, Aydınöğlü Mehmed Beğ Nüshası⁵².

⁴⁷ Mollâ Câmî’nin *Yûsuf u Züleyhâ*’sının tercümesi olan eseri, *Tercüme-i Yûsuf u Züleyhâ* adıyla İstanbul’da 1873’te basılmıştır (Demir 2006: 28).

⁴⁸ Levend 1967: 99.

⁴⁹ Kaynaklarda müellifi hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan eserin, dil özellikleri itibarıyla XIV. yüzyıl içerisinde yazıldığı tahmin edilmekte ve tespit edilebilen tek nüshası Konya Âsâr-ı Atıka Müzesi’nde -bugün itibarıyla Mevlana Müzesi- bulunmaktadır. Birkaç ciltten meydana geldiği düşünülen eserin elde bulunan bu tek nüshası ise sadece ikinci cildi oluşturmaktadır (Dolu 1953: 218).

⁵⁰ Rabguzî’nin *Kısasü’l-enbiyâ*’sı içerisinde yer almaktadır. N. I. İlminsky tarafından 1859’da karşılaştırmalı yayımı yapılan *Kısasü’l-enbiyâ*’nın, K. Grönbech tarafından da 1948’de tıpkıbasımı yapılmıştır (Şentürk-Kartal 2006: 111-112). *Kısasü’l-enbiyâ* Türkiye’de ise Aysu Ata tarafından neşredilmiştir. Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hacıyeva 1994: 292-296; Ata 1997; Cin 2010: 237-245.

⁵¹ Hamzavî’nin *İskender-nâme*’sinde yer almaktadır. *İskender-nâme* Raif Yelkenci’nin hususî kütüphanesinde olup *Kıssa-i Yûsuf*, 226-316. varaklar arasında bulunmaktadır. Ahmedî’nin kardeşi olan Hamzavî’nin ayrıca *Hamza-nâme*’si de vardır (Dolu 1952: 423; Şentürk-Kartal 2006: 155).

⁵² Sâ’lebî’nin Arapça *Kitâbu ‘Arâ’isi’l-mecâlis fi Kıssasi’l-enbiyâ* adlı eserinin tercümesi olan *Kıssa-i Enbiyâ* içindeki *Kıssa-i Yûsuf* başlıklı bölümde de bu hikâye işlenmektedir. Aydınöğlü Mehmed Beğ’in isteği üzerine tercüme edilen eserin mütercimi bilinmemektedir. Anadolu sahasındaki *kıssa-ı enbiyâ* tercümelelerinin en eskisidir. *Kıssa-ı Enbiyâ*’nın tespit edilebilen bir nüshası TDK El Yazması Eserler Kitaplığı veri tabanında A 145’te, bir başka nüshası da Bursa Ulucami Kitaplığı’nda 2474 numarada kayıtlıdır (Dolu 1952: 423; Yılmaz 2009: 357-370). Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kalay 1992; Erdağı 1993; Oyarkılıçgil 1994; Bayraktar 1996; Gül 1998; Ökten 2000; Halıcı 2001; Yılmaz-Demir 2005: 1-8; Özdede 2006; Yılmaz-Demir 2009: 357-370; Özer 2010.

XV. Yüzyıl: Şirvanlı Mahmud'un *Târih-i İbn-i Kesir Tercümesi* içerisinde yer alan *Kıssa-i Yûsuf Aleyhi's-selâm*'i⁵³.

XVI. Yüzyıl: Celal-zâde Mustafa Çelebi'nin *Cevâhirü'l-Ahbâr fî Hasâ'ili'l-Ahyâr*'i⁵⁴, Mehmed b. İbrâhîm'in *Ahsenü'l-Kasas-i Şerîfe*'si⁵⁵.

XVII. Yüzyıl: Muhammed b. Muhammed Altıparmak'ın *Terceme-i Sittîn li-Câmi'i'l-Besâtîn*'i⁵⁶.

XIX. Yüzyıl: Ahmet Cevdet Paşa'nın *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ*'si⁵⁷.

I. Garîb'in Hayatı:

Garîb'in kim olduğu, ne zaman ve nerede yaşadığı hakkında herhangi bir malumata sahip değiliz. Tespit edebildiğimiz tek eseri olan Yûsuf u Züleyhâ'sında da bu hususlara dair emarelerle karşılaşmak söz konusu olmamıştır. Buna karşın eserinin dil, söz varlığı ve diğer birtakım hususiyetlerinden hareketle Garîb'in XIV. yüzyılda yaşamış olduğunu tahmin etmekteyiz⁵⁸.

Burada üzerinde durmak istediğimiz mühim bir husus da makalemize konu olan Yûsuf u Züleyhâ'nın müellifinin adı/mahlası meselesidir. Bu eserden kaynaklarda ilk defa bahseden Halide C. Dolu, "*Müellifin adını, şimdilik büyük bir ihtiyatla Garîb olarak kabul etmek zorundayız.*" der. Bu tespitte Dolu'nun dayanak noktası ise mesneviye dâhil edilen

⁵³ Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yelten 1998; Özkan 2009.

⁵⁴ Ebu Hafs Sirâcü'd-dîn b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî el-Avsî el-Mâlikî el-Müzekkir'in *Zehrü'l-Kimâm fî Kıssati Yûsuf Aleyhi's-selâti ve's-Selâm* adlı eserinin tercümesidir. Celal-zâde Mustafa Çelebi tarafından M. 1560'ta tercüme edilerek II. Selim'e takdim edilmiştir (Karahan 1994: 9; Furat 1997: 443; Şanlı 2010: 1331-1332).

⁵⁵ Mehmed b. İbrâhîm'in M. 1585'te Sultan III. Murad'ın silâhtâr ağası Halil Ağa için telif ettiği eserdir. Eserin tam bir nüshası Süleymaniye Genel Kitaplık, Yahya Ef. Kısmı, T basm., Nu: 4409'da bulunmaktadır (Dolu 1952: 422). Bir diğer nüshası hâlihazırda Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde bulunup Milli Kütüphane Yazmalar veri tabanında da *Yûsuf u Züleyhâ* adıyla 45 Hk 1400 numarada kayıtlıdır. Baştan ve sondan eksik olan bu nüsha 194 varaktır.

⁵⁶ El-İmâm Tâcü'd-dîn Ahmed b. Muhammed b. Yezîd et-Tûsî'nin *Câmî'u Letâifi'l-Besâtîn* adlı eserinin tercümesidir. Muhammed b. Muhammed Altıparmak tarafından Sultan Mustafa'nın ikinci defa tahta çıkması münasebetiyle M. 1622'de tercüme edilmiştir (Dolu 1952: 422-423; Çiftoğlu 2006: 8). Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Çiftoğlu 2006.

⁵⁷ Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Cevdet Paşa 2000.

⁵⁸ Eserin mevzubahis olan hususiyetlerine ileriki bölümlerde açıklık getirilecektir.

ziyadesiyle gazel nevinden şiirlerin sonunda, umumiyetle “Garîb” ve daha az olarak da “Karîb” mahlası veyahut ismi gibi kullanılmış sözlerdir (Dolu 1952: 435). Buna göre eserin elimizdeki mevcut nüshalarında saptayabildiğimiz “Garîb” ismi ya da mahlasının geçtiği kimi beyitler şöyledir:⁵⁹

İy **Ġarîb** bil başa yazılan gelür
Şabr kılmakdur bil anuñ çâresi (233)

N’eylesün ol yaqdı fûrkat ayruluk
Yâ **Ġarîb**’uñ gözi yaşın kim sile (428)

Ey **Ġarîb** özenme dünyâ fân’dür
Özeneni şoñra hayrân eyledi (1521)

Ey **Ġarîb** sen medh idemezsin anı
‘Aql irişmez aña mestân olur (1833)

Elimizdeki nüshalardan biri (M) üzerine 1963 yılında yapılan bir bitirme tezinde⁶⁰ eserin müellifinin meçhul olduğu kanaatine varılmıştır. Keza bu nüshayla birlikte eserin elimizde var olan dört nüshası (AÖ¹, MK¹, MK², YK) da buldukları kütüphanelerin kataloglarına müelliflerinin kim olduğu belirtilmeden/tespit edilemeden kaydedilmiştir.

Eserin Milli Kütüphane Yazmalar veri tabanında 06 Hk 2073/1 numarada kayıtlı bir diğer nüshasının (AÖ²) müellifinin adı, Nahifî olarak gösterilmiş ve müellifin adının nüshanın 3a varagında geçtiği notu düşürülmüştür. 3a varagında müellifin adının Nahifî olarak tespit edildiği beyit ise şöyledir:

Añalar burada bu ben za‘îfi
Diyeler kim İlâhî şol **nahîfi**

⁵⁹ Bu makalede örnek olarak gösterdiğimiz beyitler, tez olarak hazırladığımız eserin tenkitli metninden alınmıştır.

⁶⁰ Sungur 1963.

Ꞑamu Őuçlarını 'afv eyle anuñ

Dağı niyyetin āsān eyle anuñ (AÖ²3a)

Yine eserin başka bir nüshası (TDK) üzerine yapılan iki ayrı çalışmada⁶¹ da müellifin adı Nahîfî olarak belirtilmiştir. Söz konusu çalışmalarda, eserin müellifinin adı tespitine dayanak gösterilen beyit de şöyledir:

Añalar burada bu ben za'îfi

Diyeler kim İlähî şol **naĥîfî**

Ꞑamu Őuçlarını 'afv eyle anuñ

Dağı niyyetin āsān eyle anuñ (Kaşkaya 2004: 157; Üst 2007: 825)

AÖ² ve TDK nüshalarındaki bu beyit elimizde mevcut olan diğerk sekiz nüshadan yalnızca üçünde vardır ve bu üç nüshada ise şöyle geçmektedir:

Añalar buyur diyü ben za' [î]fi

Diyëler kim İlähî şol **şad[î]ķı** (FK¹1a)

Añalar burada bu ben za'îfi

Diyëler kim İlähî şol **ĥanîfî** (FK²3b)

Añalar burada bu ben za' [î]fi

Diyeler ki İlähî şol **naĥîfî** (YK38a)

TDK ve YK nüshalarından anlaşıldığı üzere kelimenin AÖ² nüshasında “ĥ”lı yazımı müstensih hatası olmalıdır. Bu kelime FK¹ nüshasında “şad[î]ķı”, FK² nüshasında ise “ĥanîfî” olarak geçmektedir.

Eserin müellifinin adının sadece AÖ², FK¹, FK², TDK ve YK nüshalarında geçen bu beyte dayandırılarak bir tespiti yapılacak olursa müellifin adı/mahlası, AÖ² nüshasına göre “Naĥîfî”, FK¹ nüshasına göre “Şad[î]ķı” ya da “Şadîķ”, FK² nüshasına göre “Ĥanîfî”, TDK ve YK nü-

⁶¹ Kaşkaya 2004; Üst 2007: 824-957.

halarına göre ise “Naḥīfī” olarak kabul edilmelidir. Beytin anlamı itibarıyla bu isimlerin hepsinin müellifin adı olarak kabul edilmesi uygun görülebilmekte, aksi düşünülduğünde ise birinci mısradaki geçen “za‘īf” ismi gibi bu isimlerin de şairin kendisini vasıflandırdığı bir sıfat olabileceği ihtimali akla gelmektedir. Ne var ki bu isimlerin mesnevîde müellifin mahlası olduğunu düşündürebilecek başka herhangi bir beyitte -hiç değilse gazel ya da diğer şiirlerde- geçmemesi bu ihtimalleri geçersiz kılmaktadır. Oysaki Halide C. Dolu’nun da tespitleriyle müellifin adı olarak kabul edebileceğimiz “Garīb/Karīb” ismi veya mahlası mesnevîde, ekseriyetle de gazellerin son beyitlerinde sıklıkla geçmektedir. Bu ismin geçtiği bazı beyitlerde şair kimi şeylerden yakınmakta veyahut kendisine seslenmektedir.

İy **Ġarīb** bil başa yazılan gelür (233/1. mısra)

Ey **Ġarīb** özenme dünyā fānīdür (1521/1. mısra)

gibi mısralara ve birini aşağıya örnek olmak üzere aldığımız pek çok gazele göre bu müellifin adının/mahlasının “Garīb” olması daha makul görünmektedir:

Çünkü Yūsuf Mısr iline ḥan olur
Hem otuz yaşında ol sulṭān olur (1826)

Taḥrīr aña virmiş-idi ḥıḫb cemāl
Yüzini gören kişi ḥayrān olur (1827)

Yüzini görse anuñ bedr olmuş ay
Kendü ḥüsnine dönüp peşmān olur (1828)

Leylī’dirken Mecnūm anı görsedi
Unudup Leylī’sini dīvāne_olur (1829)

Güli bülbül medḥ iderken görse_anı
Gül buyumuş diyü_ışi efgān olur (1830)

Dünyāya ancılayın ḥıḫb gelmedi
Anuñ-içün ‘āleme destān olur (1831)

Zelḥa anı gördi geçdi dünyādan
Anuñ içün dünyā_aña zindān olur (1832)

Ey **Ġarīb** sen medḥ idemezsin anı

‘Aql irişmez aña mestân olur (1833)

“Garîb” adının kimi gazellerde cins isim olarak algılanması da mümkündür. Ne var ki hemen bütün gazellerin makta’ beytinde geçmesi, gelenek çerçevesinde şairin adının/mahlasının “Garîb” olması hususunu tartışılabilir olmaktan çıkarmaktadır.

II. Garîb'in Yûsuf u Züleyhâ'sı⁶²:

II.1. Eserin Nüshaları:

Garîb'in Eski Anadolu Türkçesi döneminde telif edilen Yûsuf u Züleyhâ'sının hâlihazırda tespit edilebilen nüsha sayısı on birdir. Bu nüsha sayısına nazaran eserin hayli revaç gördüğü kanaatine varılabilir. Ayrıca tespit edilebilen nüshalardan istinsah tarihleri belli olanların geç dönemlerde -XVIII-XIX. yüzyıllar- istinsah edilmiş olması, eserin tesirlerinin yüzyıllarca sürdüğünü gösterdiği gibi nüsha sayısının daha fazla olabileceği ihtimalini de güçlendirmektedir. Eserin tespit edilebilen nüshaları şunlardır:

Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi I (AÖ¹)

Nüsha, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi'nde bulunmakta olup Milli Kütüphane Yazmalar veri tabanında 06 Hk 5027/1 numarada kayıtlıdır. Yûsuf u Züleyhâ 1b-83b varakları arasında yer almaktadır. 83a-85a varakları arasında ise Hz. Ya'kûb ağzından bir ilâhî ve bir de Leylek ilâhîsi mevcuttur. Nüshanın tavsifi şöyledir:

Başı:

Gelüñ şimden girü ey kavm-i evlâ
Eşidüñ söylerüz o kavm-i evlâ

Sonu:

Oğuyanı yazanı diñleyëni
Raḫmetiñle yarlıgâkı Yâ Ğanî

Cilt: Sırtı ve sertâbı kısmen dökülmüş, kahverengi meşin, üstü buruşmuş ebru kâğıt kaplı, mıklebli, şirâzesi dağınık, mukavva cilt.

Kâğıt: Harf ve arma filigranlı krem kâğıt.

Yazı: Siyah mürekkeple harekeli nesih kırması.

Varak: 83 varak.

⁶² Bu makaleye konu olan mesnevi, *Garîb'in Yûsuf u Züleyhâ'sı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)* adıyla tarafımızdan yüksek lisans tezi olarak hazırlanmaktadır.

Sütun: İki sütun.

Satır: Muhtelif.

Ebad: 225x162-155x100 mm.

Müstensih: Ankaravî Kasâbzâde el-Hâcî Ahmed b. Ahmed.

İstinsah Tarihi: H. 1243 / M. 1826.

Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi II (AÖ²)

Nüsha, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi'nde bulunmakta olup Milli Kütüphane Yazmalar veri tabanında 06 Hk 2073/1 numarada kayıtlıdır. Yûsuf u Züleyhâ 1b-93b varakları arasında yer almaktadır. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere adı geçen kütüphanenin elektronik katalogunda bu numarada kayıtlı Yûsuf u Züleyhâ'nın müellifi "Nahifi" olarak gösterilmiştir. Nüşhaya sonradan eklenen yaprakta Asdarlızâde İsmâîl Efendi'nin mahdumu Mustafâ Efendi'nin H. 1317 / M.1901 tarihli temellük kaydı vardır. Nüşhanın tavsifi şöyledir:

Başı:

Bede'tu nuṭṭa bi'smi'llâh ḥaṭâdan şaḳlaya Allâh
Ḥabîbi ḥaḳḳı ḥayr-ile bunı ḥatm eyleye Allâh

Sonu:

Oḳuyanı diñleyeni yazanı
Raḥmetiñle yarlıgâḡıl Yâ Ğani

Cilt: Çahâr-kûşe, kurt yenikli, siyah meşin, soluk kâğıt kaplı, şirâzesi daḡınık, miklebli cilt.

Kâğıt: Üç ay filigranlı, kalın koyu krem kâğıt.

Yazı: Siyah mürekkeple harekeli nesih. Başlıklar kırmızı.

Varak: 93 varak.

Sütun: İki sütun.

Satır: 15 satır.

Ebad: 210x155-160x110 mm.

Müstensih: Tuzlalı Hasan Efendi.

İstinsah Tarihi: H. 1181 / M. 1766.

Ankara Milli Kütüphane I (MK¹)

Nüsha, Ankara Milli Kütüphane'de bulunmakta olup Milli Kütüphane Yazmalar veri tabanında 06 Mil Yz A 9318/2 numarada kayıtlıdır.

Yûsuf u Züleyhâ 72b-146b varakları arasında yer almaktadır. Nüshanın tavsifi şöyledir:

Başı:

Bede ʻtu nuṭṭa Biʻsmiʻllāh ḥaṭardan şaḳlaya Allāh
Ḥabîbi ḥaḳḳı ḥayr eyleye bunı ḥatm eyleye Allāh

Sonu:

Her kim diler raḥmeti Ḥaḳ ḳazana
Fātiḥa iḥsān ide yazana

Cilt: Sırtı, üzeri ve altı soyulmuş, şirâzesi bozuk, yıpranmış kahve-
rengi meşin kaplı mukavva cilt.

Kâğıt: Kartal filgranlı, krem kalın kâğıt.

Yazı: Siyah mürekkeple bozuk nesih. Birkaç yerde bölüm başları
kırmızı.

Varak: 75 varak.

Sütun: İki sütun.

Satır: 17 satır.

Ebad: 242x160-175x107 mm.

Müstensih: Belli değil.

İstinsah Tarihi: H. 1260 / M. 1844.

Ankara Milli Kütüphane II (MK²)

Nüsha, Ankara Milli Kütüphane'de bulunmakta olup Milli Kütüp-
hane Yazmalar veri tabanında 06 Mil Yz A 8930 numarada kayıtlıdır.
Yûsuf u Züleyhâ 1b-85a varakları arasında yer almaktadır. Nüshanın
tavsifi şöyledir:

Başı:

İlāhî yüzimi elime aldım
Yüzüm sürüp bugün ḳapuña geldim

Sonu:

Tamām oldı kitābıñ intihāsı
Gerekdür kitāba şerbet bahāsı

Cilt: Siyah, yıpranmış pandizot bez kaplı mukavva cilt.

Kâğıt: Kareli defter kâğıdı.

Yazı: Siyah mürekkeple harekeli nesih.

Varak: 85 varak.

Sütun: İki sütun.

Satır: Muhtelif.

Ebad: 233x175-200x130 mm.

Müstensih: Osmân Nûrî.

İstinsah Tarihi: H. 1336 / M. 1917.

Bolu İl Halk Kütüphanesi (B)

Nüsha, Bolu İl Halk Kütüphanesi'nde bulunmakta olup Milli Kütüphane Yazmalar veri tabanında 14 Hk 79/1 numarada kayıtlıdır. Yûsuf u Züleyhâ 1b-101b varakları arasında yer almaktadır. Bu numarada kayıtlı olan Yûsuf u Züleyhâ'nın müellifinin adı "Suli Fakih" olarak gösterilmiştir. Garîb'in mesnevisi itibarıyla eksik olan bu nüshada Suli Fakih'in *Yûsuf ve Zelhâ*'sından 833 beyit vardır. Nüshanın tavsifi şöyledir:

Başı:

İlâhî yüzümi elime aldım
Yüzümi getirüp қаpuña geldim

Sonu:

Tañrı rahmet eylesün ol cān-içün
Ki Fātiha oқuya yazan içün

Cilt: Sırtı kahverengi meşin kaplı, gri mukavva cilt.

Kâğıt: Harf filigranlı sarı kalın kâğıt.

Yazı: Siyah mürekkeple harekeli nesih. Başlıklar ve duracaklar kırmızı.

Varak: 101 varak.

Sütun: İki sütun.

Satır: Muhtelif.

Ebad: 218x140-165x115 mm.

Müstensih: Belli değil. Hattın zaman zaman değişmesine bakılarak nüshanın birkaç müstensihin elinden çıktığı söylenebilir.

İstinsah Tarihi: H. 1259 / M. 1843.

Fahri Bilge Şahsî Kütüphanesi (F)

Halide C. Dolu'nun “‘*Yûsuf Hikâyesi*' *Hakkında Birkaç Söz ve Bazı Türkçe Nüshalar*” (Dolu 1952: 435-437) adlı makalesinde bahsetmiş olduğu bu nüshanın şu an nerede bulunduğu dair bir bilgi edinemedik. Bundan ötürü nüsha hakkındaki tafsilat da Dolu'nun vermiş olduğu bilgilerle sınırlıdır. Buna göre müstensihî ve istinsah tarihi bilinmeyen nüsha, Kayseri'de bulunmuş olup Fahri Bilge'nin şahsî kütüphanesindedir. Yazısı harekelidir ve nüsha şu beyitle başlamaktadır:

... nokça-i Bi'smi'llâh haţâdan şaklaya Allâh
Habîb-i Hağ hayr-ile bunı haţm eyleye Allâh

Manisa İl Halk Kütüphanesi (M)

Nüsha, Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde bulunmakta olup Milli Kütüphane Yazmalar veri tabanında 45 Hk 8378 numarada kayıtlıdır. Yûsuf u Züleyhâ 2b-93b varakları arasında yer almaktadır. Nüshanın tavsifi şöyledir:

Başı:

Gel-berü şimden girü kavm ü aqvâ
Eşidün söylenür ol kavlı-i aqvâ

Sonu:

Olmağ isterseñ Resûl-ile müdâm
‘Aşğ-ıla deñ eş-şalâtu ve’s-selâm

Cilt: Çahâr-kûşe bordo meşin, üzeri ebru kâğıt kaplı, miklebli, mukavva cilt.

Kâğıt: Harf arma filigranlı, aharlı esmer kâğıt.

Yazı: Siyah mürekkeple harekeli nesih. Bölüm başları kırmızı.

Varak: 92 varak.

Sütun: İki sütun.

Satır: 15 satır.

Ebad: 217x156-170x105 mm.

Müstensih: Hüseyin b. Muhammed.

İstinsah Tarihi: H. 1189 / M. 1775.

Mehmet Fatih Köksal Şahsî Kütüphanesi I (FK¹)

Nüsha, Prof. Dr. M. Fatih Köksal'ın şahsî kütüphanesinde bulunmakta olup 131 M. 34 numarada kayıtlıdır. Yûsuf u Züleyhâ 1a-51a varakları arasında yer almaktadır. Nüshanın tavsifi şöyledir:

Başı:

.....
Sebak aldım anlardan bu hâlde

Sonu:

Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilât
Ġâfil olma gece gündüz oğu yat

Cilt: Sırtı koyu kahve meşin, ebru kaplı mukavva cilt.

Kâğıt: Kirlî beyaz kalın âbâdî kâğıt.

Yazı: Siyah mürekkeple kısmen harekeli, bozuk nesih.

Varak: 51 varak. Baştan bir varak eksik.

Sütun: Üç sütun.

Satır: Muhtelif.

Ebad: 230x160-190x125 mm.

Müstensih: ' Abdî. Müstensihin adı şu beyitte ifade edilmektedir:

Hem bunı yazan yazduran ' Abdî kıluna
Raḥmet eyle zâkiri vir diline (40b)

İstinsah Tarihi: Belli değil.

Mehmet Fatih Köksal Şahsî Kütüphanesi II (FK²)

Nüsha, Prof. Dr. M. Fatih Köksal'ın şahsî kütüphanesinde bulunmakta olup 193/1 Mec. 52 numarada kayıtlıdır. Yûsuf u Züleyhâ 2b-103a varakları arasında yer almaktadır. 2a varağında "Osmân 1301", 69b varağında "Seyyid Sıddîk" ve 70a varağında "Haydâr Seyyid Hüseyin" yazan mühürler mevcuttur. Eserin bulunduğu risaleler mecmuasındaki diğer eserler şunlardır: *Mu'cizât* (müellifi belli değil): 103b-111a; Fakı Enbiyâ mahlaslı bir şairin şiirleri: 112a-115a; *Mu'cizat*: 116b-138a; *Gazavât-ı Muhammed Hanefî*: 138a-152b; *Dâsitân-ı Kesükbaş*: 153a-156b; *Dâsitân-ı Geyik*: 156b-160b. Nüshanın tavsifi şöyledir:

Başı:

İlâhî yüzüm elüme aldım
Yüzüm götürüp çapuña geldim

Sonu:

Bunı yazdım yâdigâr olmağ için
Oğuyan u yazana bir du' â kılmağ için

Cilt: Tamir görmüş koyu kahverengi meşin kaplı mukavva cilt.

Kâğıt: Krem kalın kâğıt.

Yazı: Siyah mürekkeple harekeli nesih.

Varak: 102 varak.

Sütun: İki sütun.

Satır: 13 satır.

Ebad: 210x160-120x170 mm.

Müstensih: Monlâ Hasan b. Monlâ Hüseyin Ali.

İstinsah Tarihi: H. 1216 / M. 1801.

Türk Dil Kurumu Kütüphanesi (TDK)*

Nüsha, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde mikrofilmden ibarettir. Yûsuf u Züleyhâ 1b-104a varakları arasında yer almaktadır. El yazması nüshası ise Bosna Hersek'te bulunmaktadır. Nüshanın tavsifi şöyledir:

Başı:

 Koyun öñce meler kızu şoñınca
 Kızu ardınca gider koyun önünce

Sonu:

 Yûsuf burada oldu tamâm
 Vir şalavât Muşafâ'ya yâ hümâm

Cilt: Bilinmiyor.

Kâğıt: Bilinmiyor.

Yazı: Harekeli nesih.

Varak: 104 varak. Baştan birkaç varak eksik.

Sütun: İki sütun.

Satır: Muhtelif.

Ebad: Bilinmiyor.

* Bu nüsha hakkındaki bilgiler, *Nahîfi'nin Yûsuf u Zelîhâ'sı* adıyla nüsha üzerine yapılan iki ayrı çalışmadan alınmıştır. Bk: Kaşkaya 2004; Üst 2007. Her iki çalışmada da el yazması Bosna Hersek'te bulunan nüshanın Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde fotokopiden ibaret olduğu bilgisi verilmektedir. Fakat şu an itibarıyla Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde nüshanın böyle bir fotokopisi bulunmamaktadır.

Müstensih: el-Hâcî Mustafâ b. Trabuzanî.

İstinsah Tarihi: Belli değil.

Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi (YK)

Nüsha, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesinde bulunmakta olup Milli Kütüphane Yazmalar veri tabanında 174/2 numarada kayıtlıdır. Yûsuf u Züleyhâ 37b-99b varakları arasında yer almaktadır. Nüshanın önemli bir hususiyeti nazım-nesir karışık olarak yazılmış olmasıdır. Beyit hizasında yazılan bu mensur bölümler hikâyeden farklı olmayıp müstensih tarafından Garîb'in mesnevisine bir ilave, izahat mahiyetinde bölümlerdir. Nüshanın tavsifi şöyledir:

Başı:

İlâhî yüzümi elüme aldım
Yüzüm çarasıyla çapuña geldim

Sonu:

Destânuñ aradıñ âhîrine hayr ola
Oğyanuñ kalbi nür ile tola

Cilt: Kahverengi, mıklebli meşin cilt.

Kâğıt: Aharlı, ince krem kâğıt.

Yazı: Siyah mürekkeple ta'lik.

Varak: 63 varak.

Sütun: İki sütun.

Satır: 23 satır.

Ebad: 205x150-160x103 mm.

Müstensih: Belli değil.

İstinsah Tarihi: H. 1221 / M. 1806.

II.2. Eserin Adı:

Garîb'in mesnevisinin mukaddimesinde "*kıssa-i Yûsuf*", "*Yûsuf'un dâstânı*" ibareleri geçmekle birlikte herhangi bir bölümde hususî olarak eserin adının zikredildiği bir beyit bulunmamaktadır. Mukaddimedede söz konusu ibarelerin yer aldığı beyitler ise şöyledir:

Dilerem-ki Yûsuf uñ dâstânın
Naşîb eyle idelüm gülsitânın (29)

Yahûdîler nizâ' itdi 'Ömer'le
Didiler kışşa-i Yûsuf'dur evlâ (55)

II. 3. Eserin Telif Tarihi:

Müellif tarafından mesnevinin herhangi bir yerinde telif tarihi ifade edilmemiştir. Elimizde mevcut olan nüshaların istinsah tarihlerinin de XVIII-XIX. yüzyıllar olması, bilhassa dil özellikleri bakımından Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazıldığı anlaşılan bu eserin telif tarihinin tam olarak açıklığa kavuşturulması hususuna bir katkı sağlamamaktadır. Bununla beraber biz birtakım nedenlerden ötürü eserin XIV. yüzyıla -en geç XV. yüzyıl başlarına- tarihlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

XIV. yüzyıl, XIII. yüzyıla birlikte Klasik Türk edebiyatımızın mesnevi sahasında ilk numunelerinin de verilmeye başlandığı yüzyıldır. Bu yüzyılların ayırıcı niteliği olarak değerlendirilebilecek kimi hususlar bu dönemlerde kaleme alınan mesnevilerinin birçoğuna sirayet etmiştir. Bu, bazı araştırmacıları dönem eserlerini sınıflandırma yoluna da götürmüştür. Böyle bir sınıflandırmayı yapanlardan A. Çelebioğlu, bu dönem mesnevilerinden bir kısmını bünyelerinde muhtevî kimi özellikleri dolayısıyla “*halk tipi mesneviler*” olarak tasnif eder ve bunların belli başlı özelliklerini şöyle sıralar (Çelebioğlu 1999: 45):

“-Beyit adedinin az olması,

-Tek bir vezin kullanılması,

-Kafiye ve vezin bakımından daha fazla ihmallerin bulunması,

-Tertip hususiyetinin daha basit bir şekilde uygulanması, tevhidî bir giriş ve salâvattan sonra hemen konuya başlanması, çok kere tevhid, münâcat vs. nin ayrı bölümler halinde değil iç içe yazılması, sebab-i telif, hâtîme, padişah medhi bölümlerinin bulunmaması,

-Halk için yazılıp dolayısıyla meclislerde şifahî olarak okunduklarından dillerinin sade, tasannu'dan uzak, mevzularının dinî, ahlakî ve hamasî olması.”

Bu özelliklerin büyük çoğunluğu Garîb'in mesnevisi için de geçerlidir. Şöyle ki Garîb'in eserinin büyük bir kısmı XIV. yüzyıl mesnevilerinde en fazla tercih edilmiş bir kalıb olan “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” ile yazılmış, vezin ve kafiye de pek çok yerde ihmal edilmiştir. Zihafın olduğu ve kafiyenin bulunmayıp iki mısra arasındaki harmoninin redifle sağlanmaya çalışıldığı yüzlerce beyit vardır. Gayesi sanat olmayan dinî, ahlakî eserlerde bu tür ihmallerin bulunduğu sıklıkla rast gelinmekte kaldı ki bu yüzyıllarda sanat yönü ağır basan edebî mesnevilerde dahi veznin Türkçeye başarılı bir şekilde tatbik edildiği söylenememektedir (Çelebioğlu 1999: 45). İleride ifade edileceği üzere eserin bir mesnevi

olarak tertibinde de daha basit bir uygulama söz konusudur. Garîb'in eserinin dinî-ahlakî boyutunun olması dilinin sanatlı, ağır bir söyleyişten sade, basit ve akıcı bir söyleyişe kaydırılmasını da mecbur kılmıştır. Müellifinin sanatlı bir söyleyişi yakalayacak kudrete sahip olamayabileceği de göz önünde tutulmalıdır.

Garîb'in mesnevisinin XIV. yüzyılda yazılmış olabileceğini gösteren önemli bir yönü de “*söz varlığı*”dır. Bu bağlamda mesnevîde bu dönemlerdeki diğer bazı eserlerde olduğu gibi Türkçe kelimelerin Arapça ve Farsça kelimelere oranla daha fazla kullanıldığı görülüyor ki XV. yüzyıldan itibaren bu oranın tam tersi bir durumla karşılaşılması söz konusudur denilebilir.

Eski Anadolu Türkçesi döneminin dil özelliklerini gösteren eserin XIV. yüzyılda yazılmış olabileceği fikrine bizi iten önemli âmillerden biri, Eski Türkçe döneminden Eski Anadolu Türkçesi dönemine intikal eden ve bu döneme has bir ek olan “-**UbAn**” zarf-fiil eki ve bu ekin XIV. yüzyıl metinlerinde rastlanan “-**UbAnI**” şeklidir (Timurtaş 1977: 370; Gemalmaz 1991: 67). Eserde bu ekin her iki şeklinin de kullanıldığı pek çok yer vardır.

Bir diğeri ise “-**yor**” şimdiki zaman ekinin eski şekli olan “**yori**” fiilinin varlığıdır. Toplam dört yerde karşılaştığımız bu ek, nüshalarda “-**yorur/-yori/-yor**” biçimindedir. Dilciler arasında ekin menşesine dair en yaygın görüş “-*A zarf fiil ekli fiil ile yori-/yoru- “yürümek” fiilinin geniş zaman eki almış biçiminin (-A yorur) zamanla ekleşmesiyle (-yor<-yoru<-yorur<-A yorur) ortaya çıktığıdır.*” (Akça 2011: 598). XIII. yüzyıla ait bir metinde “-A yorur” şeklinde tek örneği tespit edilebilen bu ek, XV. yüzyıldan itibaren yaygınlaşarak ve müteakip dönemlerde de ekleşerek Türkçenin şimdiki zaman çekiminde kullanılmaya başlanmıştır (Akça 2011: 598). Ek, elimizdeki nüshalarda şu beyitlerde ve şekillerde karşımıza çıkmaktadır:

139. beyit: geli **yorur** FK¹, geliyorur AÖ², YK, gelü **yorur** B, geli**yor** FK², TDK.

322. beyit: olu **yorur** B, M, oluyor FK², YK, gör**iyorım** TDK.

2699. beyit: geli **yoru** AÖ², bula **yori** M, bulu **yori** YK.

2700. beyit: viridi **yorursın** AÖ², verüyorsın TDK, vire **yorursın** M, viri**yorsın** YK.

II.4. Eserin Nazım Şekli:

Yûsuf u Züleyhâ, “*mesnevi*” nazım şekliyle telif edilmekle birlikte eserde “*kasîde*”, “*gazel*” ve “*murabba’-ı mütekerrir*” nazım şekillerine

yer verildiğini de görüyoruz. Eser, Türk edebiyatının ilk dönem mahsullerinden olması hasebiyle alışlagelmiş mesnevi tertibinde bulunan bölümlerden ancak birkaçını içermektedir. Kasîde nazım şekliyle yazılmış bir “*tevhîd*”le başlayan mesnevide akabinde “*münâcât*” ve “*sebeb-i te'lf*” bölümleri gelmekte, konunun işlendiği bölümün yekünü 2867 beyit olup “*hâtîme*” bölümü bulunmamaktadır.

Kahramanların yahut müellifin ağzından söylenen şiirlerin çoğu “*gazel*” ve “*murabba'-ı mütekerrir*” nazım şekilleriyle kaleme alınmıştır. Eserde 37 *gazel* ve 4 *murabba'-ı mütekerrir* bulunmaktadır. Mesneviye taze bir hava katan bu şiirler umumiyetle “*Şi'r*”, “*Şi'r-i Ya'kûb*”, “*Şi'r-i Zelha*” gibi başlıklar altında yazılmıştır. Başlıkların sadece üç nüshada yer aldığını, birbirinden farklı ve kiminde az kiminde daha fazla olduğunu da belirtmek gerekir. Üç nüshada bulunan başlıklar müstensihler tarafından eklenmiş olmalıdır. Zira eserde bölümler arasındaki geçişler vasıta beyitleriyle sağlanılmıştır.

II.5. Eserin Vezni:

Eski Anadolu Türkçesi döneminde telif edilmiş olan manzum eserlerde çokça kullanılan kalıp remel bahrinin “*fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*” kalıbıdır. Garîb'in eserinin önemli bir kısmı da bu vezinle yazılmıştır. Bunun yanında bu vezinle birlikte eserde tatbikinde bir istikrar ve sistem olmayan üç ayrı kalıbın daha kullanıldığı görülmektedir. Bu kalıplar yine remel bahrinin bir kalıbı olan “*fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*” ve hezec bahrinin kalıpları olan “*mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün*” ile “*mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün*”dür.

Eserde bazı beyitlerin birinci ve ikinci mısralarının iki farklı vezinle yazılması gibi hususî bir durum da söz konusudur. Bu beyitlerin birinci ya da ikinci mısraları “*fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*” ve “*mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün*” kalıbıyla yazılmış olup beyitler şöyledir:

(1145) Varup put-hânesine girür idi (. . . . / /)
Secde kılp putaya yalvarur idi (. . . . / /)

(1150) ‘ Aceb Yûsuf benümle bir ola mı (. . . . / /)
Yoğsa bu derdüm ölince kıla mı (. . . . / /)

(1689) Halk yaticak varuban çağirasın (. . . . / /)
Benüm selâmum aña degüresin (. . . . / /)

Mesnevîde istinsaha bağlanamayacak miktarda vezin kusuruna rastlanması, bazı beyitlerde veznin çıkmaması ve pek çok beyitteki kafiye kusuru, müellifin aruza hâkim olamadığını gösterir. Bu aynı zamanda Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin bir özelliği olarak değerlendirilmektedir (Çelebioğlu 1999: 45). Öte yandan müellife ait vezin ya da kafiye kusurlarının müstensihler tarafından giderildiği veyahut giderilmeye çalışıldığı ihtimali de akla gelmektedir ki nüshalar arasındaki önemli ayrılıklar bu durumun bir nevi kanıtıdır denilebilir.

II.6. Eserin Beyit Sayısı:

Şair tarafından mesnevinin herhangi bir yerinde zikr edilmeyen beyit sayısı eserin her bir nüshasına göre de farklılık arz etmektedir. Tez olarak hazırladığımız eserin dokuz nüsha üzerinden yapmış olduğumuz tenkitli metninde ise toplam beyit sayısı 2926 olarak ortaya çıkmıştır.

II.7. Eserin Telif Sebebi:

Müellif, eserinin telif sebebini mesnevinin giriş bölümünde 24 beyitte açıklamakta, eseri yazmaktan muradının gül bahçesine benzettiği Yûsuf destanını anlatmak olduğunu ve isimlerini anmadan bu destanı daha önce birçok olgun kimsenin söylediğini ise şöyle ifade etmektedir:

Anuñ hürmetine bize kııl ihsân
Murâdum şerh ideyin eyle âsân (28)

Dilerem-ki Yûsuf' uñ dâstânın
Naşîb eyle idelüm gülsitânın (29)

Nice kâmiller anı söylemişler
Bu mañlûkı şekerle toylamışlar (30)

Sonraki beyitlerde de bahsettiği kâmil kişilerin bıraktığı sanat yolunda olduğunu, onlara öykündüğünü nakleder ve bu yolda onların bir şakirdi olma, onlardan ders alma arzusuna yer verir. Yine onlara dua ettikten, kendisi için de dua ve günahlarının affı talebinde bulunduktan sonra asıl konuya giriş yapar.

II.8. Eserin Konusu:

Eserin konusu, Doğu edebiyatlarında manzum ve mensur olmak üzere çokça işlenmiş olan “Yûsuf Peygamber’in hayatı”dır. Genel manada “ferdî” bir konu olarak nitelendirebileceğimiz “Yûsuf Peygamber’in hayatı”, hem kaynakları hem de ele alındığı eserlerin mahiyeti itibarıyla iç içe geçmiş iki ayrı konu olarak karşımıza çıkar. Bu konulardan biri “Yûsuf Peygamber’in babası ve kardeşleriyle olan ilişkisi”, ikincisi ise “Yûsuf Peygamber’in Züleyhâ ile olan aşk ilişkisi”dir. Bunlara ilaveten

Garîb'in eserinde, çoğu Yûsuf u Züleyhâ mesnevisinde yer almayan üçüncü bir konunun daha varlığı mevzubahisdir ki o da hikâyenin başında işlenen "Ya'kûb'un, kardeşi Âs ile olan ilişkisi"dir. Tevrat kaynaklı olan bu epizot, Türk edebiyatında tespit edilebilen Yûsuf u Züleyhâ mesnevilerinin büyük çoğunluğunda bulunmayıp Garîb'le birlikte sadece Hamdullah Hamdî ve Taşlıcalı Yahya'nın mesnevilerinde mevcuttur (Türkdoğan 2008: 117).

II.9. Eserin Kaynakları:

Garîb'in Yûsuf u Züleyhâ mesnevisinin kaynakları dinî, şifahî ve edebî olmak üzere üç başlık altında toplanabilir:

II.9.1. Eserin Dinî Kaynakları:

Yûsuf Peygamber'in hikâyesini mevzu edinmiş eserlerin en mühim dinî kaynakları Kur'an-ı Kerim ve Tevrat'tır. Tevrat'ta "*Yaratılış Kitabı*"nın 37. bölümü ve sonrasında (Kutsal Kitap 2009: 38-55) anlatılan bu hikâye, Kur'an-ı Kerim'de ise 12. sure olan "*Yûsuf Suresi*"nde geçmektedir (Kur'an-ı Kerim 2009: 234-247). Hikâye, bu iki kutsal kitapta ana hatları itibarıyla aynı çerçevede anlatılmış olmakla birlikte olayların akışında bazı farklılıkların bulunduğu göze çarpmaktadır. Garîb'in eserinde ise hikâyenin belli başlı epizotlarının anlatımı kimi zaman Kur'an-ı Kerim, kimi zaman da Tevrat'la ayniyet göstermektedir. Her iki dinî referansın birleştirilmesinin söz konusu olduğu yerler de vardır.

II.9.2. Eserin Şifahî Kaynakları:

Eserin şifahî birtakım kaynaklarının olduğunu yine mesnevide geçen şu beyitlerden anlamak mümkündür:

Rāvîdir üç kez melekler ağladı
Zārîkılup âh idüben inledi (393)

Bu acıkmağün sebebi ne idi
Diñle imdi rāvîler böyle didi (1853)

Ba'zılar kırk yılda buldı didiler
Ba'zılar yitmişde buldı didiler (2805)

II.9.3. Eserin Edebî Kaynakları:

Bazı eserlerde müelliflerin, kendi eserleriyle aynı mevzuda yazılmış olan diğer birtakım eserlerden veyahut eserlerin müelliflerinden bahsettikleri müşahede olunmaktadır. Bu durum müelliflerin eserlerini yazarken bahsettikleri eserlerden kaynak olarak istifade etmiş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir ki edebiyatımızdaki nazire geleneği eserlerin

birbirine edebî açıdan kaynaklık ettiklerinin güzel bir örneğidir ve mesnevi sahasında da bunun önemli bir yerinin olduğu malumdur.

Garîb'in eserine bu açıdan baktığımızda mesnevisinin sebab-i telif kısmında geçen bir beyit, kendisinden önce bu hikâyeyi konu edinen eserlerin varlığına ve müellifin de bu eserleri görmüş olabileceğine kanıt olarak gösterilebilir. O bir beyit şöyledir:

Nice kâmiller anı söylemişler
Bu mahlûkı şekerle toylamışlar (30)

Bununla birlikte her ne kadar aynı mevzuun bu duruma yol açmış olabileceği düşünülse bile Garîb'in mesnevisinin kendisiyle hemen aynı dönemlerde yazılmış olan Şeyyâd Hamza ve Süle Fakih'in Yûsuf u Züleyhâ'larıyla konu bakımından benzerliği de dikkat çekmektedir. Süle Fakih'in eserinde yer alan "*Hikâyet-i Hûd Nebî Aleyhisselâm*", "*Hikâyet-i Mâlik*", "*Hikâyet-i Balık Nil Sultanı*", "*Hikâyet-i Kâria Radiyallahu Anhu*", "*Hikâyet-i Arabî*", "*Hikâyet-i Şarâbdâr ve Habbâz*" ve "*Hikâyet-i Beşîr*" gibi kimi yan anlatılar (Türkdoğan 2008: 47) daha az beyit sayısıyla Garîb'in eserinde de yer almaktadır. Buna rağmen bu üç eserin telif tarihlerinin ve yazıldıkları yerlerin tam olarak bilinmemesi, eserlerin edebî açıdan birbirlerine kaynaklık edip etmediği veyahut müelliflerinin bu eserleri görüp görmediği hususunda, bizi kati bir karara varmaktan alıkoymaktadır.

Netice itibarıyla, bu iki eser veya bunlardan birinin Garîb'in eserine kaynaklık etmiş olmasının ya da Garîb'in eserinin bu iki eser veya bunlardan birine kaynaklık etmiş olmasının muhtemel olduğunu söyleyebiliriz.

II.10. Eserin Dil ve Anlatım Özellikleri:*

Eserin dili süslü, sanatlı söyleyişten uzak, sade ve basittir. Arapça, Farsça kelimelerden ziyade Türkçe kelimelerin yoğun olduğu bu dili şu beyitlerde görmek mümkündür:

Didi sen benüm nicesi arkadaşum
Seni öldürmek ola benüm işüm (315)

Çapulardan çıkayın diyü ivër
Zelha da segirtti ardınca kıovar (1350)

* Eserin dil özelliklerine değinilirken daha ziyade Leyla Karahan'ın Erzurumlu Darîr'in Yûsuf u Züleyhâ'sı üzerine yaptığı dil incelemesindeki (Karahan 1994: 34-100) esaslar göz önünde tutulmuştur.

Oğlanı beşig-ile getürdiler
 Kankısı şuçlu diyüben şordılar (1375)

Tañrı şaqlar-ısa beni dimedi
 Anuñ için işbu derde uğradı (1394)

Şimdi bir gözsüz qarıyn söyleme
 Qo beni ellere maşhara_eyleme (2016)

Eserde atasözü, çoklukla da deyim kullanımına önemli ölçüde yer verilmiştir. Şu bazı beyitler bunu destekler mahiyettedir:

Dil ü gözden şaқınurdı kızusın
 Gel gör imdi kızusunuñ yazusın (170)

Didi Ya' kızb n'ideyin varındı dir
 Başuña yazılanı görindi dir (252)

Benüm ol gün görmedük kızucağum
 N'eylediñüz yābana mı atdıñuz (438)

Ālemüñ mülki göñülden çıқdı hep
 Ey göz-ile qaşa seyrān olduğum (1168)

Ben ġarīb oldum meded eyle baña
 Eñsim endi gözüm oldı dört yaña (2172)

Eşidüben cümle melül oldılar
 Ğam yürüdi ġayğı ile taldılar (2238)

Müellifin, konuşma dilinin özelliklerini de eserine yansıttığı şu birkaç beyitle rahatlıkla görülebilmektedir:

Ya' kızb eydür kızularum söylemeñ
 Beni yaқubamı göynük eylemeñ (220)

Öldüreyin ben seni şimdi hele
 Gele yılduzlar seni elden ala (294)

Zelħa eydür gör e benüm işüme
 Kim bile ne gele ġarīb başuma (932)

Başa bir dert gelicegez iniler
Hayreti_ün gelüp kulağı çiniler (939)

Nüshalar incelendiğinde dikkat çeken bir husus da **ñ**'nin (nazal n) FK² nüshasında üç yerde ve TDK nüshasında ise yirmi yerde görülen Eski Türkçedeki “**ng**” şeklidir: **anung**, **Tangrı**'dur (FK²); **olung**, **bing**, **maḥḥubunung**, **n'oldung** (TDK) gibi.

Eski Türkçede kelime başında ve ilk hecede bulunan “**i (é)**” ünlüsü dönemin diğer eserlerinde olduğu gibi Garîb'in eserinde de korunmaktadır:

bil “bel” (453), **biş** “beş” (1630), **di-** “demek” (55), **dir-** “dermek” (861), **gice** “gece” (1024), **girü** “geri” (1264), **ir** “er, erken” (217), **ir-** “ermek” (399), **irte** “ertesi, yarın” (213), **iş** “eş, arkadaş” (731), **it-** “etmek” (736), **iy** “ey” (2611), **vir-** “vermek” (2643), **yi-** “yemek” (1136), **yidi** “yedi” (1268), **yimiş** “yemiş” (1755), **yir** “yer, yeryüzü” (1824), **yit-** “yetmek, ulaşmak” (2021)

Eski Anadolu Türkçesinin tipik hususiyeti olarak değerlendirilen “yuvarlaklaşma” Garîb'in eseri için de söz konusudur. Eserde, Eski Türkçeden beri yuvarlaklığını devam ettiren kimi kelimeler şöyledir:

aḡu “zehir” (1571), **altun** “altın” (1865), **eksük** “eksik” (2458), **eyü** “iyi” (609), **içün** “için” (940), **incü** “inci” (216), **ḡamu** “hep, bütün” (702), **ḡarşu** “karşı” (725), **ḡayḡu** “kaygı, tasa” (1919), **kendü** “kendi” (2081), **ḡamu** “cehennem” (359), **ḡanuḡ** “tanık” (1369), **yaşduḡ** “yastık” (1540), **yavuz** “kötü, fena” (2161)

Ses düşmesi meydana gelen şu kelimeler de yuvarlaktır:

delü (< tilve < tilbe) “deli” (427), **ḡapu** (< ḡapıḡ) “kapı” (1242), **ḡaçu** (< ḡaçıḡ) “saçılan şey, nesne” (1258), **ḡaru** (< ḡarıḡ) “sarı” (1549), **ḡapu** (< ḡapıḡ) “huzur, makam” (2079)

İsimden isim yapma ekleri “-IU”, “-sUz”; fiilden isim yapma ekleri “-Uk”, “-gU”; fiilden fiil yapma ekleri “-dUr”, “-gUr”; bildirme eki “-dUr” da yuvarlak eklerden bazılarıdır:

ḡanlu (1338), **ḡürmetlü** (192), **anasuz** (612), **ḡāresüz** (1917), **artuḡ** (2766), **eksük** (2458), **sevgüsün** (1636), **ḡolduravuz** (357), **bindürdi** (696), **ırḡurur** (2439), **dirḡüren** (827), **atañdur** (178), **ḡayretidür** (942)

Düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırı olarak Eski Türkçeden beri düz ünlü taşıyan bazı kelimeler şöyledir:

ḡümiş (1241), **ḡurı** (1725), **ḡuzı** (230), **ḡoḡrı** (987)

Eski Anadolu Türkçesinde ortaya çıkan ve düz ünlü taşıyan isimden isim yapım eki “-cIIAyIn”, zarf-fiil ekleri “-IcAk/-IncA”, gelecek zaman eki “-IsAr” ve teklik ve çokluk 2. şahıs ekleri “-sIn/-sIz”ın eserde görülen kimi örnekleri şöyledir:

ancıl^{ay}ın (1831), bencile^{yi}n (1977), kalıca^ğ (2406), görice^ğ (1358), turdu^ğınca (283), ölince (3), olısar (885), idiserdür (403), turursın (1123), bilürsın (2171), kıorsız (470), bilesiz (1378)

Eski Anadolu Türkçesi döneminde düzleşen isimden isim yapım eki “-IIk”, “-(I)ncI” ve soru eki “mI”nın eserde bulunan bazı örnekleri de şöyledir:

ucuzl^ğ (1753), uğrılı^ğ (2392), şinlik (165), altıncı (1873), bişinci (1872), yidinci (1874), uyur mısın (1529), unudur mıdı (1623), gördüⁿ mi (1702)

Teklik 1. ve 2. şahıs iyelik ekleriyle çokluk 1. ve 2. şahıs iyelik ekleri devrin “yuvarlaklaşma” karakterine uygundur. Teklik ve çokluk 3. şahıs iyelik ekleri ise düzdür:

şabrum (860), ‘aqlum (861), gönlüm (876), işüme (932), ko^ğuñ (1278), vaşluñ (1292), elüñ (1616), gönlüñ (2013), aşlmuz (873), atamuz (2105), öldürmedü^ğümü^ğüz (377), geycegümü^ğüz (442), yoluñuza (907), şu^ğuñuzı (2758), yüküñüz (2150), ilüñüze (2412), kıabrini (649), kıulını (987), sözine (832), anasından (66), oğlanları (1656), ardlarından (2375), billerine (536), evlerinde (1573)

İlgi hâli eki “-Uñ/-nUñ”dur:

Ya‘ kıub’uñ (149), bunlaruñ (163), yarı^ğuñ (226), âdemüñ (251), bülbülüñ (257), kıuyunuñ (369), Tañrı’nuñ (403), dertlünüñ (230), düşünüñ (529)

İlgi hâli ekinin düştüğü birkaç örnek şöyledir: gözüm nürı (1211), gönlüm evini (1636), kendüler yazdukları (2570)

Yükleme hâli ekleri “-I/-nI/-n”dir:

altını (530), nidāyı (539), bardağı (544), hâlini (588), amı (533), bunı (591), varduğın (603), bıçağın (654), sağışın (741)

Yükleme hâli ekinin eksiz karşılandığı birkaç örnek şöyledir: gözüñ aç (353), Yûsuf’um vir (513), gönlüm alan (856), gömlécigüm çıkardılar (655)

Yaklaşma hâli eki “-A”, bulunma hâli eki “-dA”, ayrılma hâli eki “-dAn”, eşitlik hâli eki “-cA”dır:

taşına (693), deveye (696), vücudumda (864), düşde (907), taşından (1229), irenkden (1236), gümüştan (1238)

Eski Türkçenin ayrılma hâli eki olan “-dIn”, eserde şu bir kelime-de kalıplaşmış olarak görülmektedir: öñdin (228, 1575, 2267, 2710)

Vasıta hâli “-IIA/-(y)IIA/-IA” ve “-(I)n” ekleriyle karşılanmaktadır:

hulq-ıla (609), ayağ-ıla (668), ‘izzet-ile (724), er-ile (756), Zelha’yıla (2031), sultānla (944), odyıla (1025), anuñla (1148), ayağın turup (211), degin (532), bir kezın (839), añsuzın (1267)

Şahıs zamiri kökenli teklik 1. şahıs eki “-Am/-In”, teklik 2. şahıs eki “-sIn”, çokluk 1. şahıs eki “-Uz/-vUz”, çokluk 2. şahıs eki “-sIz” şeklinde olup eserdeki kimi örnekleri şöyledir:

korqaram (221), olmışam (323), ürkerem (221), virmezem (472), bilmezın (457), yiñemëzin (934), korqarın (1460), umarın (1743), bilesın (64), olasın (109), gülersın (318), ağılarsın (517), korqaruz (626), alamazuz (626), kıruluruz (702), dilerüz (908), olavuz (187), oquyavuz (1219), çekersiz (206), tutasız (333), korsız (470), bilesiz (1378)

Görülen geçmiş zaman kipi olan “-dI”, teklik ve çokluk 3. şahıslarda düz, diğer şahıslarda yuvarlak olup eserdeki kimi örnekleri şöyledir:

uğradum (674), bilmedüm (711), yaqduñ (863), gördüñ mi (871), sevindi (875), oldı (877), uyduq (1486), yidürdük (2341), olmaduñuz (363), gördüñüz mi (464), bağladılar (536), gördiler (562)

Öğrenilen geçmiş zaman kipi “-mIş/-UpdUr” ekleriyle kurulmuştur:

almışam (641), olmuşsın (893), olmuş (1195), itmişsiñiz (2408), atmışsiñiz (2408), toylamışlar (30), yazmışlar (1255), döküpdür (24), gelüpdür (62), kalupdur (62), yanupdur (231), büküpdür (1655), tolupdur (2513), buyurupdur (2918)

Geniş zaman kipi “-r/-Ar/-Ur” ekleriyle kurulmuştur:

aluram (585), iderem (962), ağılarsın (517), dirsın (518), turursın (1123), taparsın (1155), şaçar (1248), alur (1259), sürür (1304), umaruz (192), katlanmazuz (582), çekersiz (206), añarsız (238), sürersiz (355)

Şimdiki zaman kipi eserde bir yerde “-yorı” fiili ve üç yerde de bu fiilin geniş zaman çekimleriyle karşılanmıştır:

geli **yorur** (139), **olu yorur** (322) **bula yorı** (2699), **vire yorursın** (2700)

Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik gelecek zaman eki olan “-IsAr”ın eserde örneği azdır: **idiserdür** (403), **bulısar** (878), **olısar** (885, 1758), **kalısar** (1758)

Sıfat-fiil eklerinden “-AsI” dört yerde ve “-AcAk” bir yerde gelecek zaman eki olarak kullanılmıştır:

n'idesin bilmez (750), yitesi (863, 1458), bilmez n'idesi (1344), **varacağ** (19)

Emir kipi ekleri teklik 1. şahıs için “-AyIn/-AyUm/-AyIm”, teklik 2. şahıs için eksiz ya da “-gIl”, teklik 3. şahıs için “-sUn”, çokluk 1. şahıs için “-AlUm”, çokluk 2. şahıs için “-ñ/-Uñ/-ñUz/-UñUz” ve çokluk 3. şahıs için “sUnIAr”dır. Eserdeki bazı örnekleri şöyledir:

irgürmëyeyin (99), **varayın** (461), **şorayum** (739), **isteyeyüm** (1086), **göreyim** (1293), **gir** (1293), **dek tur** (1308), **utanmağıl** (1747), **şormağıl** (2317), **diyüvirgil** (2694), **olmasun** (417), **virşün** (1029), **uralum** (1480), **virelüm** (1567), **diñ** (52), **çoñ** (283), **öldürüvirüñ** (1567), **gizlêmeñüz** (567), **gelüñüz** (30), **dimesünler** (1067)

Eserde gereklilik ifadesi için “-mAk gerek”, “-sA gerek” ve “-A gerek” şekillerine başvurulmuştur:

n'itmek **gerek** (1802), **itmek gerek** (1802), **olsañ gerek** (327), **kalısañ gerek** (327), **varsalar gerek** (2191), **gerek** ol kıl toğa (538), **ne gerek** sen gülesin (1336), nice **gerekse** sen öyle idesin (1809)

Eserde belli başlı zarf-fiil ekleri olarak karşımıza “-U”, “-Up”, “-UbAn”, “-UbAnI”, “-mAdIn”, “-IncA”, “-IcAk”, “-dUgIncA” ve “dUkçA” çıkmaktadır. Eklerin geçtiği bazı örnekler şöyledir:

arayu (2183), **diyüvirem** (2588), **oğuyup** (914), **sevindürüp** (978), **bağuban** (1313), **düşüben** (1323), **yalvarubanı** (1337), **bindürübeni** (1787), **olmadın tamām** (1716), **kimse görmedin** (1535), **yapışmayınca** (2509), **melëmeyince** (34), **yorulcağ** (255), **eşidicek** (501), **turduğınca** (283), **bildüğince** (1556), **añduğça** (2471), **söyledükçe** (2591)

Yûsuf u Züleyhâ'da bugün kullanımdan düşmüş ya da eserde bugünkü anlamıyla kullanılmayan ve “arkaik” olarak tabir edilen pek çok Türkçe kelime ve kelime grubu vardır. Kelimelerin birkaçı Tarama Söz-

lügü'nde (TS) bulunmamakta, bir kısmı da farklı şekilleriyle yer almaktadır. Tarama sözlüğünde bulunmayan ve dönemin söz varlığını örneklendiren bazı arkaik kelimeler anlamlarıyla birlikte şöyledir:

ağdur-: Kaldırmak, yukarı çıkarmak, yükseltmek; **ağu:** Zehir; **alda-:** Aldatmak, kandırmak, oyun etmek; **alkış:** Övme, övüş, dua; **añaru/añarı:** Öte, ileriye doğru, öbür taraf; **ancılayın:** Onun gibi, o kadar, öyle; **arçuru çık-:** Yolunu kesmek, karşısına çıkmak; **artuk:** Başka; **ayağın tur-:** Ayak üstünde durmak, ayakta durmak; **az-:** Bozulmak, değişmek, sapkınlığa düşmek, yolunu şaşırarak; **balkı-:** Parlamak (YK nüshasının mensur kısmında geçmektedir); **baş-:** Alt etmek, yenmek; **baş ko-:** Saygıyla baş eğmek; **baş şal-:** Başını önüne eğmek; **bay:** Zengin; **bayakı/bayağı:** Önceki, eski, eskisi gibi; **bayık:** Açık, belli, aşikâr; **bençileyin:** Benim gibi; **berk it-:** Kuvvetli bulundurmak, sağlamlaştırmak; **bigi:** Gibi (YK nüshasının mensur kısmında geçmektedir); **bile:** Birlikte, Beraber; **bilesince:** Beraberinde, yanında, birlikte; **bilesine:** Beraberinde, yanında, birlikte; **biliş-:** Tanışmak; **birin birin:** Birer birer; **birle:** İle (YK nüshasının mensur kısmında geçmektedir); **biti:** Mektup, name; **boğmaç:** Gerdanlık, kolye (YK nüshasının mensur kısmında geçmektedir); **bozla-:** Bağırarak, böğürmek; **bula-:** Sallamak; **bular:** Bunlar; **bunda:** Burada, buraya; **Çalab:** Tanrı, Allah; **çiñre-:** Çınlamak; **daç:** Dek, değın, kadar; **dek tur-:** Uslu, sessiz, sakin durmak; **den:** Dek, değın, kadar (TS'de yok); **dirgür-:** Diriltmek, ihya etmek; **diş diş-:** Diş çıkarmak (TS'de yok. YK nüshasının mensur kısmında geçmektedir); **dişür-:** Derlemek, toplamak, bir araya getirmek; **döy-:** Dayanmak; **döyümlük:** Dayanıklılık, dayanma gücü (TS'de yok); **dün:** Gece; **dün buçuğı:** Gece yarısı; **düni günü:** Gece gündüz; **dürt-:** Sürmek, sürtmek; **dürüş-:** Çalışmak, çabalamak, sebat etmek; **dürüt-:** Peyda etmek, icat etmek, türetmek; **düzün:** Süs (TS'de yok); **eglencük:** Eğlence (TS'de yok); **elt-:** Götürmek, yerine ulaştırmak, eriştirmek (TS'de "ilt-" şekli var); **eñsi in-/eñsi en-:** Akli başından gitmek, şaşırarak, rengi atmak (TS'de "eñsi ent-" şekli var); **esle-:** Dinlemek, kabul etmek, baş eğmek; **etmek:** Ekmek; **eyit-:** Söylemek, demek, anlatmak; **eyt-:** Söylemek, demek, anlatmak; **geñez:** Kolay; **gevde:** Gövde, vücut; **görgülü:** Güzel, temiz, iyi (TS'de yok); **görklü:** Güzel, temiz, iyi; **göven-:** Olgunlaşmak (TS'de yok); **göyin-:** Yanmak (TS'de "göyün-" şekli var); **göyne-:** Yanmak; **göynü-:** Ham meyva olgunlaşmak; **göynük:** Acı, yanık, yanmış; **günüle-:** Kıskanmak, haset etmek; **güre:** Vahşi, eğitilmemiş; **ıgra-:** Sallamak, kımıldatmak; **ıgran-:** Sallanmak, kımıldanmak; **ır-:** Ayırmak; **ırğa-:** Sallamak, kımıldatmak; **ırğan-:** Sallanmak, kımıldanmak; **ırğarı:** Sallanan, kımıldanan; (TS'de yok); **ırğı-:** Sallamak, kımıldatmak (TS'de "ırğa-" şekli

var); **ırgın-**: Sallanmak, kımıldanmak: (TS'de "ırgan-" şekli var); **ırgur-**: Sallamak, kımıldatmak: (TS'de yok); **ıssı**: Sıcaklık, hararet; **imdi**: Şimdi, artık; **ırgür-**: Ulaştırmak, eriştirmek; **ıssi**: Sahip, malik; **it-**: Söylemek, anlatmak; **kaba**: Tüysüz, dazlak (TS'de yok); **kaçan**: Ne zaman; **kamu**: Bütün, hep; **kaçaru**: Nereye, ne tarafa; **kanda**: Nerede, nereye; **kandalığı**: Nerede olduğu; **kandan**: Nereden; **kani**: Hani, nerede; **kankı**: Hangi; **karavaş**: Cariye, hizmetçi; **karı-**: İhtiyarlamak, yaşlanmak; **katı**: Çok, çok fazla, pek şiddetli, sıkı sıkı, gayet; **kavşur-**: Elleri birleştirmek, kavuşturmak: (TS'de yok); **kayır**: Kum; **kayır-**: İlgilenmek, önem vermek; **kayır-**: Kaygılanmak, tasalanmak; **kazancuk**: Kazanç: (TS'de yok); **keleci**: Söz, laf, lakırdı; **kelepçek**: Kelepçe (TS'de yok); **kendöz**: Kendisi; **key**: Çok, pek, gayet, pek çok, iyi, iyice; **kıgır-**: Çağırarak, seslenmek; **kırañ**: Kenar, kıyı; **kıt**: Kat, nezd, yan, huzur; **kızılık**: Kızlık (TS'de "kızlık" şekli var); **kiçi**: Küçük; **kimesne**: Kimse; **koç-**: Kucaklamak, sarılmak; **koğ-**: Gammazlık etmek, münafıklık etmek (TS'de "koğla-" şekli var. YK nüshasının mensur kısmında geçmektedir); **kop-**: Meydana çıkmak, zuhur etmek; **koş-**: Arkadaş olarak vermek; **kov-**: Takip etmek, izlemek, kovalamak; **kovla-**: Dedikodu yapmak; **kovuş-**: Birbirini kovalamak; **koyun-**: Dökünmek, su dökünmek; **kur kuşak**: Süslü, özenle yapılmış kuşak; **od/ot**: Ateş; **oku-**: Çağırarak, davet etmek; **ol**: O, üçüncü tekil kişi zamiri; **olar**: Onlar; **ög**: Akıl, zihin; **öglö-**: Hatırlamak, özlemek; **ögür ol-**: Eş olmak; **öñdin/öñdün**: Önce, önceden; **örme**: İpten örülmüş kuşak (TS'de kelimeye "ip" anlamı verilmiştir); **örü tur-**: Ayağa kalkmak, ayakta durmak; **şacı**: Kimi düğün ve şenliklerde ortaya saçılması gelenek olan inci, para, şeker tahıl gibi şeyler; **şagış**: Sayı, adet, miktar; **şayru**: Hasta; **semrü-**: Semirmek, tavlınmak, şişmanlamak; **şı-**: Kırmak; **şıga-**: Okşamak, sıvazlamak; **sili**: Halı, kilim; **sin**: Mezar, kabir; **şor-**: Emmek, soğurmak; **şulu**: Taze, parlak, güzel; **şamu**: Cehennem; **şaña kal-**: Şaşakalmak, donakalmak; **şanışık kıl-**: İstişare etmek; **şaña**: Sabahleyin, sabah vakti, sabah olur olmaz; **şaña**: Hayret etmek, şaşmak; **şap**: Hemen, derhal; **şapanca/şabanca**: Tokat, şamar, sille; **şapu**: Huzur, makam, kat; **şaşra**: Dışarı; **şayaza**: Teyze; **şolayı al-**: Çevresini kuşatmak, etrafını sarmak; **şon**: Elbise, kıyafet; **şur-/şur-**: Ayağa kalkmak; **şuş**: Yön, yol; **tülü**: Tüylü; **ucuzluk/ucuzluk**: Bolluk, bereket (TS'de yok); **uçmaç**: Cennet; **ud yiri**: Erkek ve kadının cinsel organlarının bulunduğu yer; **uğrı/uğru**: Hırsız; **uğrın**: Gizli, gizlice; **umu**: Ümit, emel, arzu, dilek; **umuz**: Ümit, emel, arzu, dilek (TS'de yok); **uş**: İşte, şimdi; **ün**: Ses, nida; **üründi**: Seçilmiş, seçkin, güzide (YK nüshasının mensur kıs-

mında geçmektedir); **üz(ü)l-:** Eğilmek, bükülmek; **yalı:** Koku (TS'de yok); **yarak:** Hazırlık; **yardım:** Yardımcı (TS'de yok); **yatlu:** Kötü, uğursuz (YK nüshasının mensur kısmında geçmektedir); **yaşın yaşın:** Gizli gizli, için için; **yavu/yavı kıl-:** Kaybetmek, yitirmek; **yazla-:** İyi bir yerde vakit geçirmek; **yığ-:** Esirgemek, yoksun bırakmak; **yıla-:** Koklamak (TS'de yok); **yıy-:** Koklamak; **yid-:** Çekmek, yedekte götürmek; **yig:** Daha iyi, üstün; **yitesi:** Kâfi miktarda; **yiyesi:** Yiyecek; **yoğun:** Kaba, kalın (YK nüshasının mensur kısmında geçmektedir); **yooy-:** Yorumlamak, bir anlam vermek, tabir etmek (TS'de yok); **yügriş-:** Koşuşmak; **yürt-:** Yürütmek (TS'de yok).

Sonuç

Eski Anadolu Türkçesi döneminde telif edilen eserlerin gerek Türk dili gerekse de Türk edebiyatı tarihinin aydınlatılması açısından önemleri pek büyüktür. Ne var ki bu dönemlerde kaleme alınan eserlerden birçoğunun, şu veya bu sebeple çağımıza ulaşamamış olmak gibi bir şanssızlıkları vardır. Bu itibarla bu dönemlere ait olan ve gün yüzüne çıkarılan her eserin ayrı bir kıymeti vardır. Garîb'in edebiyatımızda Yûsuf u Züleyhâ yazma geleneğinin bir halkası olan mesnevisi, tespit edebildiğimiz on bir nüshası bulunmakla beraber bugüne kadar yapılan çalışmalarda -H. Dolu'nun özel bir kitaplıkta varlığını söylediği nüsha hariç- ismi var cismi yok, müphem bir eser gibiydi. Bu çalışmayla eser, bilim dünyasının takdirine sunulmuş olmaktadır. Garîb'in eserinin herhangi bir nüshasının bugüne değin ortaya çıkmamış olmasının temel âmillerini, kütüphane kayıtlarında eserin müellifinin yanlış adla kaydedilmesi, müellifi meçhul olarak kaydedilmesi ve kimi nüshalarının özel kitaplıklarda bulunması olarak sayabiliriz.

Garîb'in kim olduğu, ne zaman, nerede yaşadığı ve eserini kaç tarihinde telif ettiği hakkında ise herhangi bir bilgi sahibi değiliz. Mesnevisinin Süle Fakih, Şeyyâd Hamza ve Erzurumlu Darîr'in Yûsuf u Züleyhâlarıyla konu bakımından benzerliği de dikkate şayandır. Bu durum, eserin bu eserlere kaynaklık etmiş olabileceği yahut bu eserlerin Garîb'in eserine kaynak teşkil etmiş olabileceği fikrini uyandırmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinin hususiyetlerini taşıyan eser, sade ve Türkçe kelimelerin yoğun olduğu bir dille kaleme alınmıştır.

KAYNAKÇA

Ahmet Cevdet Paşa (2000), *Kıyas-ı Enbiyâ*, 6 Cilt, Hzl. Mahir İz, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

AKAR, Metin (1987), "Şeyyâd Hamza Hakkında Yeni Bilgiler-I", *MÜFEF Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 2, s. 1-14.

- AKÇA, Hakan (2011), "Ankara İli Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekinin Varyantları", *Turkish Studies*, Volume 6/1, s. 597-605.
- AKIŞ, İbrahim (1993), *Kul Gali ve Yûsuf Züleyhâ Kıssası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri.
- AKIŞ, Öznur Tuba (2003), *Köprülüzade Esad Paşa'nın Terceme-i Yusuf u Züleyha Adlı Eserinin Bilimsel Yayını İle Eserin Şekil ve Muhteva Bakımından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi SBE, İstanbul.
- AKSOYAK, İ. Hakkı (2007), "Manastırlı Celâl'in Hüsn ü Yûsuf'u", *Edebiyat ve Dil Yazıları*, Ankara, s. 7-16.
- AKTAŞ, Hasan (2006), *Abdurrahman Gubârî, Yûsuf u Züleyhâ (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum.
- ATA, Aysu (1997), *Nâsrî'ü'd-dîn Bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî, Kıssasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları)*, 2 Cilt, TDK Yayınları, Ankara.
- AYAN, Gönül (2003), "Gubari ve Yusuf u Züleyha Mesnevisi", *I. Akşehir Sempozyumu/Bildiri*, Konya.
- AYAN, Gönül (2007), "Nurmuhammed Andelip ve Yusuf Kıssası", *Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslar Arası Sempozyumu/Bildiri*.
- AYAN, Hüseyin (1983), "Hamidî-zâde Celîlî", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, C. 17-21, S. 1-2, Ankara, s. 15-45.
- AZAMAT, Nihat (1988), "Yeni Bir Ahmedî ve İki Eseri: Yusuf u Zeliha, Esrar-nâme Tercümesi", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. VII-VIII, s. 347-364.
- BAYRAKTAR, Nesrin (1996), *Kıssa-ı Enbiyâ*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara.
- Bursalı Mehmed Tahir; *Osmânî Müellifleri*, 3 Cilt, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333-1342.
- CİN, Ali (2010), "Karışık Dilli Eserlerden Ali'nin Yûsuf u Züleyhâ Hikâyesi", *Turkish Studies*, Volume 5/1, s. 139-176.
- CİN, Ali (2010), "Rabguzi'nin Kıssasü'l Enbiyasının Tahran Nüshası", *Turkish Studies*, Volume 5/1, s. 237-245.
- CİN, Ali (2004), *Ali, Kıssa-i Yûsuf (H. 630 / M. 1233) Metin-İnceleme-Dizin*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1979), *Yahya Bey, Yusuf ve Zeliha*, İÜEF Yay., İstanbul.
- ÇELEBİOĞLU, Amil (1999), *Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. yy.'a kadar)*, Kitabevi Yay., İstanbul.
- ÇERİ, Ahmet (2010), *Tebrizli Ahmedî'nin Yûsuf u Zelihâ İsimli Eseri (vr. 35b-70b) (İnceleme-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

- ÇİFTOĞLU, Arzu (2006), *Muhammed b. Muhammed Altıparmak'ın Mensur Yusuf ve Zeliha'sı, Transkripsiyonlu Metin-İnceleme-Sözlük*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- DEMİR, Recep (2006), *Hatâyî-i Tebrizî ve Mollâ Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ Mesnevîleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme (İnceleme-Metin)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, Van.
- DEMİREL, Mustafa (1979), *Kemalpaşa-zâde'nin Yûsuf ve Zelîhâ'sı ve Dil Hususiyetleri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.
- DENİZ, Rasim (1998), *Halil Oğlu Ali'nin Yusuf ve Zeliha Kıssası*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.
- DİLÇİN, Cem (2009), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yay., Ankara.
- DİLÇİN, Dehri (1946), *Şeyyad Hamza, Yusuf ve Zeliha*, İstanbul.
- Diyarbakırlı Ahmedî (2009), *Yûsuf u Züleyhâ (İnceleme-Metin-Dizin-Sözlük)*, Hzl. İdris Kadioğlu, www.kulturturizm.gov.tr, Ankara.
- Diyarbakırlı Ahmedî (2005), *Yûsuf u Züleyhâ İnceleme, Metin, Dizin, Sözlük*, Hzl. İdris Kadioğlu, Malatya.
- DOĞAN, Ramadan (2005), *Ahmedî-i Âmidî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı (Metin ve İnceleme)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- DOLU, Halide C. (1952), “‘Yûsuf Hikâyesi’ Hakkında Birkaç Söz ve Bazı Türkçe Nüshalar”, *İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. IV, Mayıs, s. 419-445.
- DOLU, Halide C. (1953), *Menşe'inden Beri Yusuf Hikâyesi ve Türk Edebiyatındaki Versiyonları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- EMİNOĞLU, Emin (2008), *Şeyyâd Hamza, Destân-ı Yûsuf*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- ERDAĞI, Binnur (1993), *Kıssas-ı Enbiyâ*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara.
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet (1960), *Yusuf ile Züleyha*, İÜEF Yay., İstanbul.
- FURAT, Ahmed Suphi (1997), “Yûsuf”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, MEB Yay., Eskişehir, s. 441-443.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1991), “Yunus Emre'nin Şiirlerindeki Dil Özellikleri”, *Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri, (15-16 Ekim Erzurum)*, Erzurum, s. 61-77.
- GÖRE, Zehra (2009), *Bilâl, Kıssa-i Yûsuf (İnceleme-Metin)*, Öncü Kitap Yay., Ankara.
- GÜL, Bülent (1998), *Kıssas-ı Enbiyâ*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara.
- HACIYEVA, Naile (1994), “Rabguzi'nin Kıssası'l Enbiya Eserinin Bakü Yazması”, *Türk Dili*, S. 514, s. 292-296.

- HALICI, Şefika Füsün (2001), *Kıyas-ı Enbiyâ (Yazı Çevrimi, Dilbilgisi İncelemesi, Sözlük-Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara.
- HAYYAMPUR, Abdurresul Tahbazzade (1945), *Türk ve İran Edebiyatlarında Yûsuf ve Züleyhâ Mesnevileri*, Türkiyat Enstitüsü Doktora Tezi, Tez Nr: 209, İstanbul.
- İbn Kemal Ahmed b. Şemseddin Kemalpaşazade (1983), *Yusuf u Züleyha, Seçmeler*, Hzl. Mustafa Demirel, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.
- İPEKTEN, Haluk (2004), *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yay., İstanbul.
- KADIOĞLU, İdris (2009), "Kıssadan Hisse: Diyarbakırlı Ahmedî'nin Yûsuf ile Züleyhâ Hikâyesi", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 2, Diyarbakır, s. 104-115.
- KALAY, Özlem Özdeş (1992), *Kıyas-ı Enbiyâ*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara.
- KARAHAN, Leyla (1994), *Erzurumlu Darîr, Kıssa-i Yûsuf / Yûsuf u Züleyhâ*, TDK Yay., Ankara.
- KARATAY, Fehmi Edhem (1961), *Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı Türkçe Yazmalar Kataloğu*, C. II, İstanbul.
- KAŞKAYA, Mehtap (2004), *Yûsuf u Zelihâ*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Sivas.
- KAVCAR, Cahit (1968), "Hamdullah Hamdî'nin Yusuf ve Zeliha'sı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, s. 157-172.
- KAVCAR, Cahit (1969), "Kemal Paşazade'nin Şairliği ve Yusuf u Züleyha'sı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, s. 227-249.
- KAYIK, Salih (2007), *Tebriqli Ahmedî, Yûsuf u Zelihâ (1B-35B İnceleme-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- KAZAN, Şevkiye (2007), "Hâmidî-Zâde Celilî ve Gazelleri", *Turkish Studies*, Volume 2/4, s. 466-494.
- Kemal Paşa-zâde Şemseddin Ahmed b. Süleymân (2004), *Yûsuf u Zelihâ*, Hzl. Mustafa Demirel, Harvard University: The Department of Near Eastern and Civilizations.
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir (1994), *Dukagîn-zâde Yahyâ Bey, Yusuf ile Zeliha*, İstanbul.
- KORKMAZ, Şenol-Ümit Özgür DEMİRCİ (2008), *Şeyyâd Hamza, Yûsuf u Zelihâ*, Kaknüs Yayıncılık, İstanbul.
- KÖKSAL, M. Fatih (2008), "Metin Tamiri (Usul ve Esaslar, Uygulamalar ve Bazı Teklifler)", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 1, İstanbul, s. 169-190.
- KÖKSAL, M. Fatih (2009), "Metin Neşrinde Vezinle İlgili Problemler, Bazı Tespit ve Teklifler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 3, İstanbul, s.63-86.

- KÖKTEKİN, Kazım (1996), “Bir Yusuf ve Zeliha Şairi Süle Fakih ve Eseri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 4, Erzurum, s. 173-179.
- KÖKTEKİN, Kazım (1994), *Süle Fakih'in Yusuf ve Zeliha'sı (İnceleme-Metin-Dizin)*, 2 Cilt, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum.
- KÖKTÜRK, Şahin (2007), “Halil Oğlu Ali'nin Yusuf ile Zeliha Hikâyesi”, *Turkish Studies*, Volume 2/4, s. 555-617.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (2009), Hzl. Hayrettin Karaman vd., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- KUT, Günay (2005), “British Museum'daki Bazı Önemli Türkçe Yazmalar ve Tevâ'if-i 'Aşere'den Tâ'ife-i Bektaşiyân”, *Yazmalar Arasında: Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları I*, Simurg Yay., İstanbul, s. 49-70.
- Kutsal Kitap* (2009), Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul.
- KUZUBAŞ, Muhammet (2010), *Kıssa-i Yûsuf u Zelîhâ, Oflu Bilâl Efendi*, Karadeniz Dergisi Yayınları, İstanbul.
- KÜLTÜRÂL, Zuhâl (2001), *Şerîfî, Yûsuf u Züleyhâ*, Bayrak Basımevi, İstanbul.
- KÜLTÜRÂL, Zuhâl (2009), “Şerifi'nin Yûsuf u Zelîhâ Hikâyesi ve Dil Özellikleri”, *Turkish Studies*, Volume 4/7, s. 424-437.
- LEVEND, Ağâh Sırrı (1967), “Divan Edebiyatında Hikâye”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, s. 71-117.
- LEVEND, Ağâh Sırrı (1968), “Hamdi'nin Yusuf u Züleyha'sı”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, s. 173-211.
- LEVEND, Ağâh Sırrı (1969), “Kemal Paşa-zade'nin Yusuf u Züleyha'sı”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, s. 251-281.
- LEVEND, Ağâh Sırrı (1973), *Türk Edebiyatı Tarihi*, I. Cilt, TTK Yay., Ankara.
- MAZIOĞLU, Hasibe (1999), “Yûsuf u Züleyhâ Yazarı Sulu Fakîh'in Adı Sorunu”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C. I-II, S. 42, Ankara, s. 169-176.
- MUŞ, Züleyha (2000), *Arap ve Türk Edebiyatlarında “Yûsuf u Züleyhâ” Hikâyelerinin Mukayesesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul.
- ONUR, M. Naci (1982), *Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî, Yûsuf u Züleyhâ, İnceleme-Metin*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum.
- ONUR, M. Naci (1991), *Yusuf u Züleyhâ, Hamdî*, Akçağ Yay., Ankara.
- OYARKILIÇGİL, Arzu (1994), *Kısas-ı Enbiyâ*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara.
- ÖKTEN, Meriç (2000), *Sa'lebi'nin Kıyasu'l-enbiya'sının XIV. Yüzyılda Türkçe Tercümesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.
- ÖZÇAM, Çimen (1993), *Şeyyâd Hamza'nın “Yûsuf u Züleyhâ” Adlı Eserinin Dil Özellikleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ.

- ÖZDEDE, Sebiha Taştekin (2006), *Kıssa-ı Enbiyâ*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara.
- ÖZER, Sündüz (2010), *Kıssa-ı Enbiyâ*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara.
- ÖZKAN, Abdurrahman (2009), *Şirvanlı Mahmud Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi*, TDK Yayınları, Ankara.
- ÖZTÜRK, Zehra (1999), "Akşemseddinzade Hamdullah Hamdi ve Yusuf ve Zeliha Mesnevisi", *İslami Edebiyat*, S. 28, s. 39-42.
- ÖZTÜRK, Zehra (2001), *Hamdullah Hamdi's Mesnevi, Yûsuf ve Zelîhâ İndroduction, Text, Analysis and Facsimile*, Harvard University.
- SOLMAZ, Ali Osman (2007), *Tutmacı'nın Gül ü Hüsvrev Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum.
- SUNGUR, Yüksel (1963), *Müellifi Meçhul Dâsîtân-ı Yûsuf Aleyhi's-selâm Mesnevisi Üzerine Bir İnceleme*, Bitirme Tezi, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul.
- ŞANLI, İsmet (2010), "Molla Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sının Bilinmeyen İki Türkçe Şerhi", *Turkish Studies*, Volume 5/1, s. 1328-1345.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ-Ahmet KARTAL (2006), *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul.
- TAŞ, İbrahim (2008), *Şeyyâd Hamza, Yusuf ve Zeliha*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 42, İstanbul.
- TEKİN, Talat (1981), *13. Asır Anadolu Şairlerinden Şeyyâd Hamza'nın Destan-ı Yûsuf Mesnevisi Üzerinde Dil Tetkikleri*, Türkiyat Enstitüsü, Tez nr: 367, İstanbul.
- TEZCAN, Semih (1994), "Anadolu Türk Yazınının Başlangıç Döneminde Bir Yazar ve Çarh-name'nin Tarihlendirilmesi Üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları*, C. 4, Ankara, s. 75-88.
- TİMURTAŞ, Faruk K. (1977), *Eski Türkiye Türkçesi (XV. Yüzyıl, Gramer-Metin-Sözlük)*, İÜEF Yay., İstanbul.
- TURAN, Selami-Kamile ÇETİN (2010), "Bilâl Efendi'nin Kıssa-i Yûsuf u Zelîhâ'sının Tunus Nüshası", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 11, s. 197-206.
- TÜRKDOĞAN, Melike Gökcan (2008), *Klasik Türk Edebiyatında Yusuf u Züleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum.
- ULUHAN, Çoban Hıdır (2007), *Muhammed Nevruzi, Yusuf u Züleyha, İnceleme-Metin*, 2 Cilt, TDK Yay., Ankara.
- UYGUR, Sinan (2003), *Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum.
- ÜNLÜ, Osman (2005), "Abdurrahman Gubârî Efendi ve Kıssa-i Yûsuf'u", *Erciyes*, S. 333, s.16-20.

- ÜNVER, İsmail (1986), “Mesnevi”, *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, S. 415-416-417, s. 430-463.
- ÜNVER, İsmail (2001), “Sulı, Suli, Sula, Sule, Süle ve Süli Fakih Rivayetleri Üzerine”, *Türkoloji Dergisi*, C. 14, S. 1, Ankara, s. 15-20.
- ÜST, Sibel (2007), “Nahîfî'nin Yûsuf u Zelfhâ Mesnevisi”, *Turkish Studies*, Volume 2/4, s. 823-957.
- YAPICI, Ali İhsan (2006), *Ahmedî'nin Yusuf u Züleyha'sı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi SBE, Aydın.
- YELTEN, Muhammet (1998), *Şirvanlı Mahmud Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, TDK Yayınları, Ankara.
- Yeni Tarama Sözlüğü* (2009), Düzenleyen: Cem Dilçin, TDK Yay., Ankara.
- YILDIZ, Osman (2008), *Yusuf u Züleyha*, Akçağ Yay., Ankara.
- YILMAZ, Emine-Nurettin DEMİR (2009), “æäëlebî'nin Kitâbu èarâéisi'l-mecâlis fi úiâasi'l-enbiyâ'sının Anadolu Sahasında Yapılmış Çevirileri”, *Journal of Turkish Studies*, Volume 33/II, Festschrift in Honor of Cem Dilçin, Guest ed. Zehra Toska, Harvard University, s. 357-370.
- YILMAZ, Emine-Nurettin DEMİR (2005), “Bir Sa'lebi Çevirisi: Kısas-ı Enbiya”, *International Journal of Central Asian Studies*, Volume 10/1, Mustafa Canpolat Armağanı, s. 1-8.

www.kultur.gov.tr

www.yazmalar.gov.tr

www.turkishstudies.net

www.yok.gov.tr